

➤ Absoluuttisuudesta relatiivisuuteen

Pluskvamperfektin diskursiiviset funktiot kertovissa teksteissä

RITVA PALLASKALLIO

1 Johdanto

Suomen kielen pluskvamperfektiksi nimetty, preteritimuotoisesta apuverbistä ja pääverbin NUT- tai TU-partisiipista muodostettu verbimuoto on tapana lukea yhdeksi tempusjärjestelmään kuuluvaksi kieliopillistuneeksi aikamuodoksi.¹ Kielitieteellisesti se on kuitenkin varsin vähän tutkittu, mikä ei ole täysin yllätyksellistä, sillä kaikista tempusjärjestelmän tempuksista pluskvamperfektiä käytetään vähiten. Muun muassa 1960-luvun sanoma- ja aikakauslehtiteksteistä kootussa Oulun korpuksessa (Hyvönen & Jämsä 1978) ja Heikkisen, Lehtisen ja Lounelan (2005) tarkastelemassa vuoden 2002 uutisaineistossa pluskvamperfektin osuus on finiittiverbien aikamuodoista alle kaksi prosenttia. Myös laajoissa englanninkielisissä aineistoissa suomen pluskvamperfektiä lähinnä vastaava muoto (tav. *past perfect*, myös *pluperfect*) on esiintymätaajuudeltaan vähäinen (ns. LSWE-korpus, ks. Biber, Johansson, Leech, Conrad & Finegan 1999: 25–26, 461).

Pluskvamperfektin funktiot on totuttu yhdistämään temporaalisuuteen, mikä tarkoittaa, että sen merkityksen on katsottu rakentuvan kahden menneen tapahtuman tai tilanteen eriaikaisuuden osoittamisen kautta (mm. Biber ym. 1999: 468–470; suomen kielen osalta mm. Penttilä 2002 [1963]: 617; ISK 2004: 1466). Tämän kaltaisesta temporaaalisesta merkityksestä voi tulkita olevan kyse vaikkapa seuraavien esimerkkien kaltaisissa pluskvamperfektilauseissa:

- (1) – Olin maaliviivan läheisyydessä, *kymmenisen minuuttia aikasemmin olin tullut maaliin*. Olin selin, kun kuulin pamahduksen. Käännyin, ja näin isoja savupilviä, Antti Orama kertoo. (YLE 16.4.2013)

1. Kiitän lämpimästi *Virittäjän* anonyymejä arvioijia tarkkanäköisistä ja paneutuneista kommentista sekä arvokkaista muokkausehdoituksista, jotka ovat auttaneet selkeyttämään ja parantamaan tekstiä. *Virittäjän* toimitusta kiitän asiantuntevasta teknisestä ja toimituksellisesta avusta artikkelin viimeistelyvaiheessa.

- (2) Oululaismiestä odotti aamulla melkoinen yllätys, *kun autosta oli viety kaikki renkaat. Tilalle oli jäänyt tunkki.* (IL 6.2.2014)

Molemmat esimerkit 1 ja 2 edustavat varsin tunnistettavaa tekstilajia, nimittäin menneisyyttä kuvaavaa (uutis)kertomusta. Kielenkäytön fokus on kummassakin esimerkissä preteritilauseiden kuvaamassa menneessä, jota pluskvamperfekttilauseiden kuvaamat tapahtumat selittävät ja taustoittavat: esimerkissä 1 pluskvamperfekttilause selittää, miksi kertoja oli joutunut poikkeuksellisten tapahtumien silminnäkijäksi, ja esimerkissä 2 pluskvamperfekttilauseet taustoittavat oululaismiehen aamuista yllätystä. Molemmissa esimerkeissä pluskvamperfekttilauseet liittävät yhteen menneisyyden ja sitä edeltävän menneisyyden menneen.

Juuri menneiden tilanteiden painotus on antanut aihetta lukea pluskvamperfekti preteritin tavoin kerronnan aikamuodoksi. Esimerkiksi Hyvönen ja Jämsä (1978) ovat osoittaneet sanoma- ja aikakauslehtiteksteistä koostuvan Oulun korpuksen avulla, että pluskvamperfekttilauseet keskittyvät menneisyyttä kuvaaviin uutisteksteihin. Samansuuntainen havainto on tehty keskusteluaineistoja, uutistekstejä, kaunokirjallisuutta ja akateemisia tekstejä yhdistävästä englanninkielisestä LSWE-korpuksesta. Sen Oulun korpusta laajempi tekstilajien valikoima osoittaa, että ainakin englannin kielen pluskvamperfekttilauseiden yleisin käyttöyhteys on kaunokirjallisuus (Biber ym. 1999: 461, 467–468).

Tässä artikkelissa tarkastelen pluskvamperfektin käyttöä ja diskursiivisia funktioita erilaisissa kertovissa tekstikonteksteissa, joihin lukeutuvat niin internetissä ja sanomalehdissä julkaistut omaelämäkerralliset kertomukset ja menneisyyttä kuvaavat uutis- ja ajankohtaistekstit kuin kaunokirjalliset teokset (ks. aineistolähteet s. 116). *Diskurssi* käsitetään tässä laaja-alaisesti dialogiseksi kielenkäytöksi, jota voi edustaa niin puhuttu, kirjoitettu, ajateltu tai muulla tavoin maailmaan reagoiva ”puhe”. Eri tekstilajiesimerkkien avulla pyrin osoittamaan, että vaikka pluskvamperfekttilauseen erilaiset tulkinnot perustuvat lähtökohtaisesti tapahtuman ja sen tarkastelun temporaaliseen etäisyyteen, erityisesti kaunokirjallisuudessa pluskvamperfekti toimii lähes päivänvastaisesti: sen avulla on mahdollista tuottaa kerrontaan omakohtaista läheisyyttä.

Seuraavassa luvussa 2 esittelen lähemmin pluskvamperfektin funktioita ja kuvausmalleja. Luvussa 3 tuon esiin tutkimukseni kannalta olennaisia narratologisen diskurssitutkimuksen käsitteitä. Analyysiluvuissa 4 ja 5 teen eron yhtäältä absoluuttisten ja toisaalta relatiivisten pluskvamperfekttilauseiden välille. Edellisillä tarkoitan sellaisia kerronnan eriaikaisia osia, tilanteita ja tapahtumia yhdistäviä metanarratiivisia pluskvamperfekttilauseita, jotka osoittavat kerronnassa tapahtuvia siirtymiä ja joissa pluskvamperfektin funktion voi sanoa olevan lähimpänä temporaalisuutta. Jälkimmäisissä taas on kyse kertojan ja henkilön diskursseja sulauttavista moniäänisistä pluskvamperfekttilauseista, joissa kerronnan näkökulma vaihtelee tilanteen ulkoisesta kerronnasta tilanteen sisäiseen havainnointiin. Läheisen tarkastelun näkökulmaa havainnollistaakseni analysoin luvun 5 lopussa näytteitä Rosa Liksomien teoksesta *Hytti nro 6*, jossa pluskvamperfekttilauseet rakentavat tekstiin lähes systemaattisesti moniäänisen tilan.

2 Pluskvamperfektin funktiot ja kuvausmallit

Suomen kielen neljän kieliopillisen tempuksen, preesensin, preteritin, perfektin ja pluskvamperfektin, merkityseroja toisiinsa nähden on kielioppikuvauksissa totuttu kuvaamaan Reichenbachilta (1947: 287–298) periytyvän kolmipisteisen aikasuoramallin avulla (mm. Siro 1964: 81–82; Wiik 1976; Larjavaara 1990: 209–211; ISK 2004: 1452–1475; ks. myös Ikola 1961: 99–104). Tässä mallissa tempuslauseen propositionaalinen keskus, ilmauksen deiktinen keskus ja tapahtuman tarkastelun fokus ankkuroidaan aikasuoralle joko samanaikaisina tai eriaikaisina pisteinä, joita Reichenbach nimittää *tapahtumapisteeksi* (*point of event*), *puhepisteeksi* (*point of speech*) ja *viittauspisteeksi* (*point of reference*).² Näiden pisteiden avulla Reichenbach nimesi niin sanotut perusaikamuodot, joiden erottelun kriteerinä toimi ensinnäkin viittauspisteen (V) suhde puhepisteeseen (P) ja toiseksi tapahtumapisteen (T) suhde viittauspisteeseen (Reichenbach 1947: 296–297; ks. myös Pallaskallio 2013: 74–78).³

Preesenslauseen katsotaan kuvaavan puhetilannetta⁴, mikä esitetään aikasuoralla niin, että kolme aikapistettä ovat samassa kohdassa (T, V, P). Kaikissa muissa tempuslauseissa tapahtuminen ja siitä kertominen ovat toisistaan erillisiä (T – P). Preteritissä, joka on menneisyydestä kertomisen tunnusmerkitön päätempus, puhetilannetta edeltävä mennyt on kerronnan fokuksessa, mikä tarkoittaa, että tapahtuma ja sen tarkastelu on samanaikaista (T, V – P). Niin sanotuissa liittotempuksissa, perfektissä ja pluskvamperfektissä, tapahtuma- ja viittauspiste ovat erillisiä. Perfektissä viittauspiste, tapahtuman kuvaamisen fokus, on puhetilanteessa (T – V, P), minkä on tulkittu osoittavan, että kuvatulla tapahtumalla on jokin puhetilannetta palveleva merkitys (mm. Comrie 1985: 24–25; Seppänen 1997). Kaikista muista tempuksista poiketen pluskvamperfekti on tempus, jolla on kolme toisistaan erillistä ajallisaikallista ulottuvuutta: ilmauksen puhepiste eli sen niin sanottu deiktinen nollapiste, tapahtumapiste ja molemmista erillinen viittauspiste (T – V – P).

Nimenomaan viittauspisteen erillisuus verbin ilmaiseman toiminnan tapahtumapisteestä antaa mahdollisuuden käyttää ja tulkita perfektiiä ja pluskvamperfektiä muulla tavoin kuin temporaalisesti. Erityisesti perfektiiin, jonka merkityskenttään kuu-

2. Fennistiikassa näitä pisteitä on nimitetty yleisimmin *tapahtumahetkeksi* (T), *puhehetkeksi* (P) ja *viittaushetkeksi* (V). Itse pysyttäydyn kuitenkin *tapahtuma-*, *puhe-* ja *viittauspisteessä*, sillä *piste* on ajallista *hetkeä* neutraalimpi käsite, kun tarkastellaan kielellisten ilmausten ajallista ja paikallista ulottuvuutta. Esimerkiksi kerronnassa mennyttä tarinamaailmaa voidaan havainnoida yleisesti henkilöiden ulkopuolelta, mutta tapahtumien havainnoinnin näkökulmaa vaihtamalla havaintopiste voi siirtyä jonkun tarinamaailman henkilön aistimaailmaan – tämän ”pään sisälle” – ilman että tarkastelun ajallinen ulottuvuus – viittaushetki – varsinaisesti muuttuu. Sen sijaan viittauspiste siirtyy tilanteen sisällä.

3. Aikapistemallin avulla Reichenbach erotteli kolmetoista mahdollista aikamuotoa, joista perusaikamuotoina hän piti yhdeksää. Näistä perusaikamuodoista kieliopillistuneita on eri kielissä eri määrä: esimerkiksi englannin tempussysteemiin Reichenbach liitti kuusi kieliopillistunutta tempusta (vrt. suomen neljä).

4. Käsitteillä *puhehetki* ja *puhetilanne* tarkoitan sekä kirjoitettua että puhuttua viestintätalannetta ja käsitteellä *puhepiste* tai *deiktinen nollapiste* erityisesti ilmauksen deiktistä ankkurointia viestintätalanteeseen. Mm. Klein (1992) käyttää puheajan (*speech time*) sijaan nimitystä ”ilmausaika” (*time of utterance*) ja Declerck (1991) taas nimittää ilmauksen tuottamisajankohtaa Lyonsin (1977: 682) mukaan ”temporaaliseksi nollapisteeksi” (*temporal zero point*), johon kaikki muut ajankohdat suhteutuvat joko suoraan tai epäsuoraan (mts. 141).

luu menneen tarkastelu puhetilanteesta käsin, on liitetty vahvasti muita kuin tapahtuman ajallisen ankkuroinnin funktioita (ks. esim. Comrie 1985: 52; suomen kielen osalta Seppänen 1997). Myös pluskvamperfekti on saanut vastaavia tulkintoja. Muun muassa Janssen (1991: 159) on kyseenalaistanut niin perfektin kuin pluskvamperfektin tempusmaisuuuden ja Traugott (1978: 372) on katsonut pluskvamperfektin ilmaisevan tapahtumien keskinäisen järjestyksen lisäksi tilanteen sisäistä rakennetta, aspektuaalisuutta (ks. myös Pallaskallio 2006b, 2013: 115–121).

Suomen kielen näkökulmasta pluskvamperfektin ei-temporaaliseksi käyttöyhteyksiksi on yleisimmin mainittu referointi ja päätelmien ilmaiseminen (ks. Kuiri 1984: 237–238; myös Helasvuo 1991; ISK 2004: 1462, 1467; Lampela 2004; Helin 2006; Pallaskallio 2006a, 2013). Kuiri (1984) on kiinnittänyt huomiota sekä perfektin että pluskvamperfektin referatiiviseksi tulkittavan käytön yleisyyteen suomen murteissa, ja Lampela (2004), joka on pohtinut pluskvamperfektin temporaalisen ja ei-temporaalisen käytön eroja, toteaa, että hänen tarkastelemissaan nykytarinoissa referointi on selvästi yleisin pluskvamperfektin käyttöä selittävä tulkinta ja että temporaalisuus on nykytarinoiden pluskvamperfektilauseiden tulkinassa usein toissijaista (mts. 85). Myös Helasvuo (1991) on korostanut pluskvamperfektin ei-temporaalisia merkityksiä nimeämällä viittauspisteen pluskvamperfektilauseen propositionaalisen sisällön kuulemahetkeksi.

Yhtä lailla rajanveto temporaalisen ja evidentialaisen pluskvamperfektilauseen välillä on usein epäselvä. Esimerkiksi auton renkaiden katoamisesta kertovan esimerkin 2 pluskvamperfektilauseet konstruoivat tekstiin kaikessa todennäköisyydessäänkin päätelmiin pohjautuvan yöllisen tapahtumasarjan, josta ainoastaan lopputulos on tekstin fokukseen valikoituneessa aamuissa tilanteessa havaittavissa. Referatiivisen ”kuulemahetken” sijaan kyse on nyt paremminkin ”päätelyhetkestä”, sillä yölliset tapahtumat, auton renkaiden vieminen ja tunkin paikalle jääminen (– – *kun autosta oli viety kaikki renkaat. Tilalle oli jäänyt tunkki*), konstruoidaan uutistekstissä muuttuneiden olosuhteiden tai tapahtumasarjan lopputuloksen, ei toiselta kuullun perusteella. Evidentialainen pluskvamperfektilause on siis merkitykseltään enemmän ”menneen perfekti” (vrt. engl. *past perfect*), jossa jokin edeltävä mennyt tapahtuma ulottaa vaikutuksensa kerronnan fokuksessa olevaan (menneeseen) tarkasteluhetkeen, kuin esimerkiksi sellainen referatiiviseksi tulkittava pluskvamperfektilause, jossa viittauspiste on kuulemapisteen tavoin tarinamaailman ulkopuolella.

Jotta merkitysero evidentialaisen ja referatiivisen pluskvamperfektilauseen välillä saadaan mallinnettua, tarvitaan useampia pisteitä kuin kolme. Ensinnäkin tekstilauseen fokuksen osoittamiseen tarvitaan ainakin kaksi indeksaalista viittauspistettä, joista toinen on kerronnan fokuksessa olevaan tapahtumaan osoittava viittauspiste (V_T) – se, mihin fokusoidaan – ja toinen tapahtumien havaittsijaan tai muuhun representoijaan tai ”puhujan” osoittava viittauspiste (V_p) eli se, mistä fokusoidaan. Olen aiemmin nimittänyt edellä olevaa tempuslauseen (tarinalliseksi) fokukseksi (f) ja jälkimmäistä tempuslauseen toissijaisen deiktisen keskuksen osoittavaksi havaintopisteeksi (h) (Pallaskallio 2013: 73–82). Esimerkiksi preteriti on sillä tavoin näkökulmaltaan neutraali, että se osoittaa lähinnä kerrontahetken ja tapahtumahetken ajallista erillisyyttä. Tämä tarkoittaa, että tunnusmerkittömässä, aspektiltaan perfektivisessä

preteritjuonilauseessa fokus on tapahtumatilanteessa ($T = V_T$) ja että havaintopiste on kerronnan puhepisteen kanssa samanaikainen ($P = V_P$).

Toiseksi, koska jokaiseen kielenkäytön kohteena tai lähteenä olevaan tilanteeseen on oletettava sekä tapahtumia että henkilöitä (puhujia, havainnoijia), myös eriaikaisiin tilanteisiin kohdentuvissa tempuslauseissa on useampia tapahtuma- ja puhepisteitä kuin vain yksi kumpaakin ($T - P$). Preteriti- ja perfektilauseen tulkintakehyksessä on näin ollen kaksi mahdollista tapahtumapistettä ja puhepistettä ($T_1P_1 - T_0P_0$) ja pluskvamperfektilauseessa kolme ($T_2P_2 - T_1P_1 - T_0P_0$). Reichenbachin mallissa, jonka tarkoituksena oli siis mallintaa kielen tempusjärjestelmään kuuluvat kieliopillistuneet ja kieliopillistumattomat aikamuotokonstruktiot, puhepiste (P) on kaikissa tapauksissa ilmauksen ”nykyhetken” (T_0P_0) aikaisen ”reaalisen” puhujan deiktinen nollapiste (P_0), mutta tempuslauseen propositionaalisen sisällön tapahtumapiste (T) vaihtelee: pluskvamperfektissä tapahtumapisteenä T on itse asiassa menneen mennyt tapahtumapiste T_2 , preteritissä ja perfektissä mennyt tapahtumapiste T_1 ja preesensissä ”nykyhetken” tapahtumapiste T_0 . Näiden tempusten mallinnoista Reichenbachin *simple past* -nimistä perusaikamuotoa esittävä rakennemalli ($T, V - P$) vastaa melko ongelmattomasti prototyyppisen, tapahtumia ulkopuolelta esittävän preteritjuonilauseen semanttista merkitystä tekstikontekstissaan. Sen sijaan pluskvamperfektilauseessa viittauspiste on toisinaan oletettava T_1 :een (esim. temporaalinen tai evidentialinen pluskvamperfektilause, $T_2 - [T_1 = V] - P_0$), toisinaan taas P_1 :een (esim. referentiaalinen pluskvamperfektilause, $T_2 - [P_1 = V] - P_0$).

Tarkennettuna siis esimerkin 2 preteritilauseen *Oululaismiestä odotti aamulla melkoinen yllätys* kahdesta eriaikaisesta maailmasta se, mihin fokusoidaan, on lauseen menneen tarinamaailman aikainen tapahtumapiste ($T_1 = V_T$) ja se, mistä fokusoidaan, on ”nykytarinamaailman” (T_0P_0) eli kehyskertomuksen kehyskertojan puhepiste ($P_0 = V_P$):

Oululaismiestä odotti aamulla melkoinen yllätys – –

$[T_1 = V_T] - [P_0 = V_P]$

Kuvio 1.

Preteritilauseen deiktinen kuvausmalli.

Kuvion 1 preteritilauseetta seuraava evidentialinen pluskvamperfektilause *kun autosta oli viety kaikki renkaat* avaa tarinaan aamuista yllätystä selittävän varhaisemman yöllisen tarinamaailman, mennyttä aamua edeltäneen menneen tapahtumat (T_2), jolloin auton renkaat vietiin. Kertomuksen fokus (V_T) ei siirry yölliseen tapahtumasarjaan vaan säilyy saman aamun tapahtumissa kuin sitä edeltävässä preteritilauseessa (kuviossa 1 $T_1 = V_T$). Sen sijaan se, mistä fokusoidaan (V_P), siirtyy kertomuksen kehysdiskurssista, sen ensisijaisesta deiktisestä keskukselta (P_0), menneen tarinamaailman tapahtumiin ($T_1 = V_P$), joiden perusteella yölliset tapahtumat (T_2) ovat pääteltävissä (ks. kuvio 2).

– – kun autosta **oli viety** kaikki renkaat

$$T_2 - [T_1 = V_{T+P}] - P_o$$

Kuvio 2.

Evidentiaalisen pluskvamperfekttilauseen deiktinen kuvausmalli.

Pluskvamperfekttilauseessa ensisijainen deiktinen keskus (P_o) ja toissijainen deiktinen keskus (V_p) ovat toisin sanoen eriaikaisia, ja toissijainen deiktinen keskus on kuvion 2 evidentiaalisen pluskvamperfekttilauseessa käsitettävä kerronnan fokuksessa olevan tarinamaailman sisäiseksi havaintopisteeksi. Näihin tarinamaailman sisäisiin ja ulkoi- siin havaintopisteisiin palaan tuonnempana luvuissa 4 ja 5.

Myös referatiivisessa, toiselta kuulemista osoittavassa pluskvamperfekttilauseessa kysymys on kahdesta erillisestä deiktisestä keskukselta, joista toinen avaa kertomuk- seen evidentiaalisen pluskvamperfekttilauseen tavoin mennyttä edeltävän menneen ta- pahtumat (menneen mennyt T_2). Kuviossa 3 pyrin uutistekstiä 2 mukaillen alustavasti valaisemaan referatiivisen pluskvamperfekttilauseen deiktistä rakennetta.

vrt. Oululaismies kertoi – –

$$[T_1 = V_T] - [P_o = V_p]$$

– – että **oli mennyt** aamulla autonsa luo. Miestä **oli odottanut** melkoinen yllätys, kun hän **oli huomannut**, että – –

$$T_2 - [P_1 = V_T] - [P_o = V_p]$$

Kuvio 3.

Referatiivisen pluskvamperfekttilauseen deiktinen kuvausmalli.

Sekä evidentiaalisen että referatiivisen pluskvamperfekttilauseen propositionaalinen si- sältö tuo tekstiin mennyttä edeltävän menneen tapahtumat (T_2) kerronnan fokuksessa olevan menneen tarinamaailman (T_1P_1) kautta. Erona kuitenkin on, että evidentiaa- lisessa pluskvamperfekttilauseessa menneen mennyt konstruoidaan kerronnan fokuk- ssa olevan tarinamaailman sisältä käsin (kuvio 2), mutta referatiivisessa pluskvam- perfekttilauseessa menneen mennyt avautuu jonkin ulkoisen ”kuulemahetken” kautta. Tämä kuulemahetki hahmottuu kuviossa 3 tarinamaailmasta ja reaalisesta kerronta- tilanteesta erilliseksi sisäiskertojan (haastattelun silminnäkijän) puhepisteeksi (P_1). Käytännössä kerronnan fokus (V_T) voi siirtyä myös tämän tarinamaailman tapahtu- miin ($T_1 = V_T$): *Haastattelun lopuksi mies nousi ja lähti kohti bussipysäkkiä.* Lisäksi, ku- ten Helasvuo (1991) on jo aiemmin osoittanut, tarinankerronta voi edetä myös refera- tiivisin pluskvamperfekttilausein. Kysymys ei kuitenkaan ole preteritilauseiden kaltai- sesta kerronnan tunnusmerkittömästä viittaussuhteesta, jossa tapahtumia tarkastellaan kehyskertojan (myöhemmästä) puhepisteestä käsin. Referatiivisissa pluskvamperfekti-

lauseissa tapahtumakuvaukseen syntyy moniääninen kaksoisvalotus niin, että läsnä on yhtä aikaa kaksi eriaikaista deiktistä puhepistettä ($P_1 - P_0$). Tätä ajatusta tarkennan relatiivisten pluskvamperfektilauseiden yhteydessä luvussa 5.

Kokoavasti tarkastellen näyttää siltä, että esimerkit, joissa pluskvamperfektilauseen pääfunktion voisi tulkita ensisijaisesti temporaaliseksi, ovat tekstikonteksteissa harvinaisia. Katsonkin, että pluskvamperfektilauseiden deiktinen rakenne tuottaa tekstiin ja kielenkäyttötilanteeseen lähtökohtaisesti moniäänisen tai monikontekstisen neuvottelutilanteen, jonka kautta erilaiset näkökulman siirtymät ja diskursiiviset merkitykset tulevat mahdollisiksi. Ylipäätään temporaalisia suhteita eri tapahtumien ja tapahtumatilanteiden välillä osoittavat pluskvamperfektilauseet kytkeytyvät varsin luontevasti kerronnallisen prosessin ohjailuun.

Aineistoni pluskvamperfektilauseiden luokittelun taustaksi esittelen seuraavassa luvussa kertovien tekstikontekstien analyysissa keskeistä narratologisen diskurssintutkimuksen käsitteistöä ja yhdistän toisiinsa narratologista ja kielitieteellistä analyysiä.

3 Kertoja- ja henkilödiskurssi vuorovaikutuksessa

Keskeinen jako narratologisessa diskurssintutkimuksessa kulkee kahden kertovan tekstin sisäisen diskurssityypin, nimittäin kerronnasta vastaavan kertojadiskurssin ja tarinamaailmaa havainnoivan henkilödiskurssin välillä. Kaunokirjallisuudessa näiden kahden kerronnallisen elementin – kertojan ja henkilön – keskinäistä suhdetta on hahmotettu yksinkertaistaen niin, että kertoja kertoo, mitä henkilöt havaitsevat (Tammi 1992: 10–11). Toisaalta on huomattava, että niin kaunokirjallisuudessa kuin kertomuksissa ylipäätään kertojakin voi toimia aktiivisena havaittajana ja henkilöt voivat kertoa. Kertoja voi esimerkiksi kuvata omaa kerrontatilannettaan, havainnoida tekstiä ja sen tuottamisprosessia ja siirtyä ikään kuin näkymättömänä henkilönä havainnoimaan tapahtumia tarinamaailman ”sisälle”. Henkilöt taas voivat itse toimia kertomuksen sisäiskertojina, joille kertoja antaa suoraan tai epäsuorasti äänen. Näin ollen diskurssin merkitysala laajenee kertovissa teksteissä pelkästä tarinamaailman ulkopuolelta tapahtuvasta selkeäräjäisestä kerronnasta kaikenlaisiin kertojan käytettävissä oleviin tiedonvälityksen keinoihin, joiden kautta eri diskurssit ja eri näkökulmat asettuvat keskenään vuorovaikutukseen.

Tässä artikkelissa, jonka keskeisenä teemana on kerronnan näkökulman vaihtelun yhteys tempusten vaihteluun ja erityisesti pluskvamperfektin käyttöön, on ensin syytä tarkentaa käytettäviä käsitteitä. Kertojadiskurssi käsittää kaikki ne kertojaäänät, jotka välittävät menneestä tarinamaailmasta tietoa myöhemmästä kerrontatilanteesta käsin (T – P). Henkilödiskurssija taas ovat ne ääneen lausutut tai ajatellut henkilöäänät, jotka tarjoavat ”tässä ja nyt” -näkökulman tarinamaailmaan ja välittävät siitä havaintoja rajaamattomana kokemuksena (T, P); kun henkilö kertoo myöhemmässä ajankohdassa kokemuksistaan, hän on ensimmäisen persoonan kertoja tai toisen kertomuksen sisäiskertoja. Selvyiden vuoksi nimitän kertomuksen hallitsevaa, hierarkkisesti ylintä kertojaa ja kertojadiskurssia, jolle kaikki sisäiskertojadiskurssit ovat alisteisia, *kehyskertojaksi* tai *kehysdiskurssiksi*. Tarinamaailman kuvaamisesta ja kerronnasta

vastaavat henkilöt ja kertojat muodostavat kertovan tekstin diskurssirakenteen, ja kertomuksesta abstrahoitavat tarinamaailman kielelliset kuva(ukse)t kertovan tekstin tapahtumarakenteen; tarina (*story*) on kertomuksen ydin, eri tapahtumakuvausten hahmottuva kronologinen tapahtumasarja. Kerronta on tämän tarinan esittämistä ja taustoittamista ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi, kertomukseksi (*narrative*), joka taas reaalistuu rajattuna kielenkäytön yksikkönä, joko puhuttuna tai kirjoitettuna tekstinä (*text*). (Ks. mm. Rimmon-Kenan 1991 [1983]; Tammi 1992.)

3.1 Referointirakenteen absoluuttiset ja relatiiviset tempuslauseet

Rajanveto kertomuksen diskurssien välillä koetaan ongelmattomaksi esimerkiksi silloin, kun kertoja osoittaa eksplisiittisesti tuovansa tekstiin jonkun toisen diskurssin referointirakenteen johtoilmauksen kautta. Tällöin tarkoitetaan toisen diskurssin representaatiota, jota on suomenkielisessä kirjallisuudessa totutummin nimitetty puheen suoraksi tai epäsuoraksi esitykseksi:

- (3) ”Johtaja, se on kyllä niin, että jos kone tulee käyttöön, niin minähän lähden”, taloudenhoitaja sanoi Wäinö Wilkolle. (HS 18.5.2014)
- (4) a. Juri huusi heidän peräänsä, että menkää Jumalan tähden sitten torille,
b. vaikka tiesi, ettei siellä ole yhtään mitään. (HN6 s. 27)

Esimerkki 3 tarjoaa esimerkin henkilön diskurssin suorasta, esimerkki 4a epäsuorasta esityksestä. Molemmissa puheverbien (*sanoi*, *huusi*) sisältävän johtoilmauksen voi sanoa edustavan kertojadiskurssia, joka nostaa tekstiin joko suoraan tai epäsuorasti tarinamaailmaan kuuluvan henkilön puhe-esityksen. Ääneen lausutun puheen lisäksi representoinnin kohteena voi yhtä lailla olla ajatuspuhe tai yleinen ajattelu (ks. mm. Shore 2005: 50; vrt. Kuiri 1984: 45–49).⁵ Jälkimmäistä edustaa esimerkki 4b (– – *tiesi*, *ettei* – –).

Suorassa puheen tai ajattelun esityksessä, johon tässä artikkelissa viitataan lyhenteellä SPA (suora puhe tai ajattelu),⁶ syntaktisen lauserajan voi nähdä toimivan eri diskurssien erottimena, kun taas silloin, kun puhe tai ajattelu esitetään epäsuorasti (epäsuora puhe tai ajattelu = EPA), kertoja- ja henkilödiskurssien rajat ovat hankalamminkin osoitettavissa. Muun muassa Kalliokoski (2005a: 18) on todennut, että mitä epäsuorempaa puheen esittäminen on, sitä paremmin kuuluu kertojan ääni ja sitä suurempi on kertojan kontrolli, tämän ote kertomuksesta ja siinä mainituista henkilöistä.

5. Ks. referoinnin määritelmistä ja alasta esim. Shore 2005: 47–51.

6. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään suorasta puheen tai ajattelun representaatiosta yleisesti käsitteitä *direct speech* (DS), *direct thought* (DT) tai *direct discourse* (DD). Epäsuoraan puheen tai ajattelun esittämiseen viitataan vastaavasti käsittein *indirect speech* (IP), *indirect thought* (IT) tai *indirect discourse* (ID) ja ns. vapaaseen epäsuoraan puheen tai ajattelun esittämiseen käsittein *free indirect speech* (FIS), *free indirect thought* (FIT) tai *free indirect discourse* (FID). Muun muassa Vandelanotte (2009), jonka terminologiaa sen läpinäkyvyyden vuoksi hyödynnän, on käyttänyt sekä puheen että ajattelun esittämisen yhdistelmätermejä DST (*direct speech or thought*), IST (*indirect speech or thought*) ja FIST (*free indirect speech or thought*).

Se, miten hallitseva tai näkyvä kertoja- tai henkilödiskurssi EPA:ssa on, konstruoidaan tekstissä erilaisin lähteitä ja tapahtumatilanteita etäännyttävin tai lähentävin kielellisin keinoin. Tempusten kautta tarkasteltuna eri diskurssien erottelussa esiin nousevat sellaiset deiktisesti määrittävät käsitteet kuin absoluuttinen ja relatiivinen tempus. Referoidun lauseen absoluuttinen tempus osoittaa, että tempuslauseen fokus, sen viittauspiste, on suorassa suhteessa alkuperäiseen puhetilanteeseen; sen deiktinen nollapiste on toisin sanoen ilmauksen alkuperäisessä puhetilanteessa ja vastaa puheilmauksen alkuperäistä tempusta. Sen sijaan referoidun osan relatiivisen tempuslauseen osalta suhde on epäsuora, mikä tarkoittaa, että relatiivisen tempuslauseen deiktiseksi nollapisteeksi hahmottuu jokin toinen puhetilanne, yleensä referoijan – tässä kertojan – puhetilanne. Kertomuksessa referoidun osan absoluuttisen tempuslauseen voi puhe-esityksen referointirakenteessa tulkita näin ollen olevan lähempänä tarinamaailman henkilön omaa näkökulmaa kuin relatiivisen, joka osoittaa ylemmän kertojadiskurssin hallintaa.

Edellä olevissa esimerkeissä 3 ja 4 referoitujen osien tempukset ovat kaikki tulkittavissa absoluuttisiksi, henkilön tarinamaailmassa esittämän alkuperäisen puheen tai ajatuspuheen tempuksia vastaaviksi. Esimerkissä 5 referoidun osan preteriti on relatiivinen.

- (5) Paperikaupan edessä värjötteli maalainen, jolta tyttö osti komean gladioluksen ja ojensi sen Irinalle, ja juuri kun he kääntyivät pois päin, *maalainen kuiskasi että hänellä oli kaksi kanaa laukussa, kiinnostaako*. Totta kai kiinnostaa, Irina oli sanonut ja teki kaupat. Irina lähti instituuttiin sinisellä linjalla, tyttö kanakassin kanssa kotiin keltaisella. – – Illalla, kun he olivat kaikki yhdessä kotona, he antoivat kanoille nimet. (HN6 s. 27)

Esimerkissä tytöksi nimetty henkilö ostaa torikauppiaalta gladioluksen. Hetken päästä kauppias kertoo tarjolla olevan myös kanoja. Tekstikontekstin perusteella torikauppiaan puhe-esityksen deiktisesti absoluuttinen aikamuoto on tulkittavissa preesensiksi (*”Minulla on kaksi kanaa laukussa”*), kauppiaan ja ostajan tarinamaailman aikaiseen puhe- ja ostotilanteeseen viittaavaksi. Esimerkin 5 epäsuorassa puheen esityksessä tempus on kuitenkin vaihtunut absoluuttisesta preesensistä relatiiviseksi preteritiksi (*maalainen kuiskasi että hänellä oli kaksi kanaa laukussa*), jonka deiktinen keskus ei ole tarinamaailmaan konstruoidussa torikauppiaan puhetilanteessa vaan puhetilanteesta kertovan hierarkkisesti ylemmän kehyskertojan kerrontatilanteessa.

Valinnan näiden kahden tempuksen, relatiivisen preteritin ja absoluuttisen preesensin, välillä voi tulkita olevan EPA:ssa valinta kertoja- ja henkilönäkökulmaisuu- den välillä: absoluuttinen tempus on lähempänä autenttista henkilön puhe-esitystä, kun taas relatiivinen tempus osoittaa ylemmän kertojadiskurssin läsnäoloa ja hallintaa. Samalla voidaan pohtia kehyskertojan sitoutumista referoidun osan propositionaalisen sisällön faktuaalisuuteen tai nonfaktuaalisuuteen. Esimerkiksi Vandelanotte (2009: 95–96) katsoo, että referoidun lauseen absoluuttinen tempus jättää vastuun sanotusta representoidulle puhujalle itselleen, mutta relatiivinen tempus sitouttaa referoijan itsensä. Esimerkin 5 tapauksessa tämä tarkoittaa, että laukun sisällön kuvauksessa absoluuttinen preesenslause tuottaisi kertojan näkökulmasta nonfaktuaalisen –

siis totuusarvoltaan avoimen – proposition ja jättäisi lukijan epävarmaksi, onko kauppialla lupaamansa kanat vai ei; kertomuksen yleisö asettuisi samaan asemaan tarinamailman henkilöiden kanssa, joilla on vain kauppiaan sana asiasta. Sen sijaan relatiivinen, kertojanäkökulmainen, preteritilause asettaa kertojan tiedon takuumieheksi ja tekee propositiosta ja sen kuvaamasta kontekstista faktuaalisen; se osoittaa omistajaa vaihtavassa laukussa todella olevan kanoja, vaikka kanoja ei vielä tuoda kerronnan ”näyttämölle”. Kyse onkin mitä suurimmassa määrin kerrontaa vahvasti hallitsevan, suorastaan kaikkietävyytensä tarinamailman tapahtumista paljastavan kertojan diskursiivisesta teosta, jonka myötä mahdollinen kanaton rinnakkaistarinamaailma lakkaa olemasta. Kaupantekoa seuraavat lauseet vahvistavat tulkinna: kanat siirtyvät tytön mukana kotiin, jossa ne illalla nimetään.

Seuraavassa esimerkissä 6 siirrytään epäsuorasta puheen esityksestä (EPA, kursivoitu) vapaaseen epäsuoraan esitykseen (vapaa epäsuora puhe tai ajattelu = VEPA, kursivoitu ja lihavoitu):

- (6) Kiertelevä valokuvaaja pysäytti tytön, näytti hänelle Moskova 2 -merkkistä kameraansa ja kysyi, *haluaisiko tyttö itsestään valokuvan.* **Tyttö ei halunnut.** (HN6 s. 44)

Esimerkin viimeisessä lauseessa referoidaan tytöksi nimetyn henkilön puhe-esitystä. Sitä edeltää valokuvaajan kysymys, *haluaisiko tyttö itsestään valokuvan?*⁷ Tytön tilanteessa tuottama kuvitteellinen vastaus (”*En halua*”) jää kerronnassa implisiittiseksi ja sekoittuu kertojadiskurssiin osittain samaan tapaan kuin epäsuorassa esityksessä. VEPA:ssa kertojan ja henkilön diskurssi asettuvat EPA:a huomaamattomimmin keinoin vuorovaikutukseen. Epäsuorassa ja suorassa puheen esityksessä johtoilmaus toimii ainakin näennäisesti kahden diskurssin rajakohdan osoittimena ja säilyttää illuusion referoidun osan ja referoivan (johto)osan diskurssien erillisyydestä. VEPA:lle tyypillinen johtolauseettomuus alleviivaa yllä olevan esimerkin kaltaisen ilmauksen moniäänisyyttä ja molempien diskurssien yhtäaikaista läsnäoloa ja tekee VEPA:sta epäsuoraa esitystä vahvemman kertojan ja henkilön diskursseja yhdistävän yhteisdiskurssin. Toinen VEPA:n moniäänisyyteen viittaava piirre on VEPA:an yhdistetty relatiivinen tempus (ks. mm. Fludernik 1993: 183; Vandelanotte 2009: luku 6; myös Tammi 1992: 39–42)⁸, jonka esimerkin 6 lihavoidussa lauseessa voi ajatella osoittavan kahden havaintopisteen, kertojan ja henkilön, samanaikaista läsnäoloa.

3.2 Pluskvamperfektilauseen absoluuttisuus ja relatiivisuus

Absoluuttisiksi tempuksiksi on perinteisesti luettu sellaiset tempusjärjestelmän tempukset, joissa kuvauksen kohteena olevaan tapahtumaan tai tilanteeseen rakenne-

7. Konditionaali referoidussa osassa voi käsittääkseni olla joko absoluuttinen (”Haluaisitko itsestäsi kuvan?”) tai relatiivinen (”Haluatko itsestäsi kuvan?”) sen mukaan, onko alkuperäisessä puheilmauksessa konditionaali vai ei.

8. Tammi (1992: 39) puhuu relatiivisen tempuksen sijaan aikamuodosta, joka ”on – – askeleen tai kaksi ’jäljessä’ siitä, kuinka sitä käytettäisiin HD:ssa [henkilödiskurssissa]”.

taan suora viittaussuhde puhetilanteen kautta. Itsestään selvästi tällaisiksi tempuksiksi on luettu preesens ja preteriti. Samoin futuuri on kielen tempusjärjestelmän mukaan usein laskettu absoluuttisiin tempuksiin. (Ks. esim. Halliday 1976; Comrie 1985.) Sen sijaan liittotempukset ovat saaneet erilaisia tulkintoja eikä niitä aina ole luettu tempuksiksi ollenkaan. Muun muassa Declerck (1991, 2006) lukee myös perfektin absoluuttisiin tempuksiin ja Comrie (mts. 65) on nimennyt pluskvamperfektin absoluuttis-relatiiviseksi sillä perusteella, että pluskvamperfektin viittauspiste on Comrien mukaan suorassa suhteessa puhetilanteeseen ja on siksi absoluuttinen, kun taas tapahtumatilanteen aikasuhte on relatiivinen suhteessa puhetilanteeseen. Yhteistä näkemyksille on, että tempusjärjestelmän tempukset on kielioppikuvauksissa pyritty nimeämään joko absoluuttisiksi tai (absoluuttis-)relatiivisiksi.⁹

Edellä olen tarkastellut henkilön ja kertojan diskursseja yhdistäviä referointirakenteita, joissa henkilön diskurssi välittyy eri tavoin suodattuneena kertojan diskurssin läpi. Näin tarkasteltuna tekstilauseiden absoluuttisuus tai relatiivisuus ei ole tempuksiin liittyvä pysyvä ominaisuus vaan kontekstissa määrittyvä tekstin näkökulmaa rakentava ominaisuus.¹⁰ Siinä missä SPA:ssa henkilön puhe konstruoidaan ”suorana” puhe-esityksenä (absoluuttiset tempuslauseet), EPA:ssa tempuslauseen absoluuttisuus tai relatiivisuus toimii osoittimena kahta diskurssia yhdistävän referoidun osan henkilö- tai kertojanäkökulmaisuudesta. Henkilön puhetta referoivien tekstilauseiden absoluuttisuus ja relatiivisuus sai luvun 3.1 esimerkeissä 3–5 tulkintansa sen mukaan, oliko tempuslauseen deiktinen nollapiste henkilön alkuperäistä puhe-esitystä vastaava (absoluuttinen tempuslause), jolloin kyse oli henkilönäkökulmaisuudesta, vai toimiko sen deiktisenä nollapisteinä puhe-esityksen representoinnista vastaavan kertojan kerrottilanne (relatiivinen tempuslause), jolloin kyse oli kertojanäkökulmaisuudesta. VEPA:ssa, jonka yhdistelmädiskurssin ominaisuuksiin kuuluu henkilö- ja kertojadyksurssien deiktisten elementtien ja kertoja- ja henkilönäkökulmaisuuden sekoittuminen, suositaan tempusten osalta relatiivista tempuslauseetta, jota on usein pidetty esitystyylin keskeisenä tunnusmerkkinä. Jos johtolauseettomassa referointirakenteessa käytetään absoluuttista tempusta, ilmaus rinnastuu joko SPA:han tai henkilönäkökulmaiseen EPA:aan (ks. myös Tammi 1992: 40).

Keskeinen näkemykseni on, että pluskvamperfekttilause voi tekstikontekstissa saada joko absoluuttisen tai relatiivisen tulkinnan sen mukaan, ovatko pluskvamperfekttilauseet tulkittavissa kertojadyksurssin ”alkuperäisiksi” tempuslauseiksi (absoluuttinen pluskvamperfekttilause) vai kertojan ja henkilön diskursseja sulauttaviksi yhdistelmätempuslauseiksi (relatiivinen pluskvamperfekttilause). Absoluuttisia pluskvamperfekttilauseita, jotka ovat funktioiltaan selkeimmin temporaalisia, voi luonnehtia kerrotun tarinamaailman sisäisten tai eriaikaisten tarinamaailmojen välisten siirtymien meta-

9. Toisaalta Declerck (1995) katsoo, että (englannin kielen) preteriti voi kontekstista riippuen olla joko absoluuttinen tai relatiivinen. Hänkin johtaa ilmiön tempusjärjestelmätasolle ja esittää kaksitulkitaisuuden johtuvan siitä, että englannissa on yhden sijasta tosiasiaa kaksi preteritiä, toinen absoluuttinen, toinen relatiivinen.

10. Tempusten kontekstisidonnaista – ja erityisesti eri diskursseissa vaihtelevaa – tulkintaa on vienyt eteenpäin mm. Smith (2003, 2007) ja aiemmin esimerkiksi Cutrer (1994).

narratiivisiksi tempuslauseiksi¹¹. Relatiivisiksi katson sellaiset referoinnin ja fokalisoinnin pluskvamperfektilauseet, jotka osoittavat tekstilauseen moniäänisyyttä tai moninäkökulmaisuuutta päinvastoin kuin absoluuttiset pluskvamperfektilauseet, jotka ovat sillä tavoin ”yksiäänisiä”, että niissä kertojadiskurssin deiktinen keskus, kertojan puhe-tilanne (P), on suorassa suhteessa kertomuksen fokuksessa olevaan tarinalliseen viittauspisteeseen (V_T) ja jotka siksi liittyvät ongelmitta myös 1. persoonan omakohtaisiin kertomuksiin. Relatiivisissa pluskvamperfektilauseissa suhde on epäsuora, sillä tarinallinen viittauspiste (V_T) suhteutuu tekstin ”toissijaiseen deiktiseen keskukseen” (V_p), jollaiseksi hahmotuu kehyskertojasta erillinen (sisäis)kertojan kertomis- tai aistimishetki. Relatiivinen pluskvamperfektilause välittää siis jonkun toisen kokemuksen tai havainnon ja liittyy pääsääntöisesti kolmannen persoonan kertomuksiin. Näitä kahta diskursiivisilta funktioiltaan ja näkökulmiltaan erilaista pluskvamperfektilauseetyppeä – absoluuttista ja relatiivista – tarkastelen seuraavaksi luvuissa 4 ja 5.

4 Absoluuttiset pluskvamperfektilauseet

Pluskvamperfekti, jossa tapahtumatilanne ja viittauspiste ovat molemmat menneisyydessä, on preteritin tavoin ilmeinen kerronnan tempus, mutta preteritilauseesta poiketen pluskvamperfektilause ei ensisijaisesti hahmotu tarinan kronologista tapahtumarakennetta kuljettavaksi juonilauseeksi. Pluskvamperfektilauseen – kuten myös perfektilauseen – propositionaalista sisältöä tarkastellaan toisesta tilanteesta tai tapahtumasta käsin, mikä tuottaa tekstiin jonkin ylimääräisen näkökulman. Tässä luvussa tarkastelen kertojadiskurssin absoluuttisia pluskvamperfektilauseita, joiden tapahtuma- ja viittauspisteet kohdentuvat eriaikaisiin tapahtumiin tai tapahtumasarjoihin ja joiden voi juonen kuljettamisen sijaan sanoa ”katkaisevan” tarinan kronologisen etenemisen osoittamalla kertomuksessa tai kerronnassa tapahtuvaa siirtymää.

Alaluvussa 4.1 käsittelen funktioltaan selkeimmin temporaalisia pluskvamperfektilauseita, joiden ensisijainen tehtävä on tuottaa tekstiin kaksi eriaikaista tapahtumatilannetta tai tarinamaailmaa. Nämä jakautuvat merkitykseltään taustoittaviin ja evidentialisiin pluskvamperfektilauseisiin sen mukaan, onko kerronnan havaintopiste (V_p) tarinamaailman ulko- vai sisäpuolinen. Lisäksi taustoittava pluskvamperfektilause voi toimia potentiaalisena sisäiskertomukseen orientoivana siirtymälauseena. Alaluvussa 4.2 nostan esiin tarinamaailman sisäisten siirtymien pluskvamperfektilauseet eli tilanteen kestoa aspektuaalisesti säätelevät pluskvamperfektilauseet.

4.1 Temporaalinen pluskvamperfektilause

Yksinkertaisimmillaan pluskvamperfektilauseen tekstiin konstruoima menneen mennyt (T_2) voi toimia kertomuksen tapahtumia selventävänä taustoituksena:

11. Fludernik (2003: 23) nimittää kerronnalliseen prosessiin tai sen osanottajiin kohdistuvia tekstilauseita metanarratiivisiksi ja muun muassa sanomalehtien reportaaseja tarkastellut Makkonen-Craig (2011) metadiskursiivisiksi.

- (7) Oli uudenvuoden aatto ja *olin ostanut iltaa varten eväät ja raketit*.

Kuitenkin innostuin laskemaan osastoni vuositulosta niin hartaasti, etten huomannut ajankulua. Kun sitten tarkoitukseni oli lähteä kotiin, huoneiston ulko-ovi oli takalukossa. Yritin soittaa esimiehelleni ja muutamille muillekin, joilla tiesin olevan avaimet. Turhaan, kenkään ei ollut tavattavissa. – Kellojen lyödessä 24 avasin ikkunan ja ammuin raketit Stockmannin yli ja toivotin itselleni hyvää uutta vuotta – söin eväitäni ja otin paukun. Sen jälkeen kävin nukkumaan nahkasohvalle. (Erikoinen tapaus, HS 2.4.2001)

Kertomuksen aloittava preteritilause rakentaa ajallisen kehyksen (*Oli uudenvuoden aatto*), ja pluskvamperfekttilause *olin ostanut iltaa varten eväät ja raketit* tuo tapahtumapaikalle päähenkilön tekemät ostokset, joilla on myöhemmin aaton vietossa oma roolinsa. Päinvastoin kuin preteritilause (vrt. *Ostin iltaa varten eväät ja raketit*) pluskvamperfekttilause ei siirrä kerronnan fokusta suoraan predikaattiverbin konstruoimaan tapahtumaan vaan asettaa mennyttä edeltävän menneen – eväiden ja rakettien ostotilanteen – ikään kuin ”odottamaan”. Kertomuksen lopussa tapahtumanäyttämölle tuodut ostokset – eväät ja raketit – saavat selityksen, kun niistä nautitaan tavallisuudesta poikkeavassa paikassa.

Samaten seuraavan esimerkin 8 alussa tapahtuu ajallisia siirtymiä taaksepäin:

- (8) He ohittivat periksiantaneita taloja, jotka puutarha *oli ahmaissut*, kyliä jotka metsikkö *oli syönyt*, kaupunkeja jotka naavainen taiga *oli nielaissut*. Juna kiiti kohti itää, tummanruskeat pilvet peittivät taivaan, mutta yhtäkkiä etelässä, pilvien repeämässä näkyi pieni railo kirkkaan sinistä, keväistä taivasta. (HN6 s. 55)

Esimerkin 8 romaanikatkelmassa kerrotaan junamatkan ja kuvataan junan ikkunasta näkyviä, luonnon valtaamia taloja, kyliä ja kaupunkeja. Pluskvamperfekttilauseet konstruoivat tekstiin jokaisen havaitun referentin kohdalla sellaisen menneen aikakauden, jolloin talot, kylät ja kaupungit ovat olleet hoidettuja ja josta alkaa nykyiseen tilanteeseen johtanut rappeutuminen. Esimerkissä 9 kuvataan ulos hiipivän henkilön havaintoja ja päätelmiä matkalla huoneestaan kohti ulko-ovea:

- (9) Pysähdyin keittiön ovelle kun kuulin sieltä ääntä, *Topias oli tullut kotiin*. Veli ei onneksi huomannut minua, ja livahdin eteiseen. (Ahma, peda.net)

Ero esimerkin 7 taustoittavaan pluskvamperfekttilauseeseen on siinä, että esimerkkien 8 ja 9 pluskvamperfekttilauseiden menneen mennyt päätellään tarinamaailman sisällä havaitun, esimerkissä 8 villiintyneiden puutarhojen ja metsittyneiden kaupunkinäkökymien ja esimerkissä 9 keittiöstä kuuluvien äänten perusteella (evidentiaalinen pluskvamperfekti, ks. luku 2, kuvio 2). Tämä tarkoittaa, että vaikka ajallinen etäisyys henkilöiden maailman ja kertojan maailman ja toisaalta menneen ja sitä edeltävän menneen välillä säilyy ja molempien pluskvamperfektityyppien temporaalinen rakenne on sama ($T_2 - T_1 - P_o$), kerronnan havaintopiste (V_p) on esimerkkien 8 ja 9

evidentiaalisissa pluskvamperfekttilauseissa kerronnan kohteena olevassa tarinamaailmassa ($T_2 - [T_1 = V_{T+P}] - P_o$), kun taas esimerkin 7 taustoittavassa pluskvamperfekttilauseessa havaintopiste on tarinamaailman ulkopuolella: $T_2 - [T_1 = V_T] - [P_o = V_p]$.

Tarkentaakseni tarinamaailman sisäisen ja ulkoisen havaintopisteen vaihdoksia sekä eroa kahden temporaalisen pluskvamperfekttilauseen, taustoittavan ja evidentiaalisien, välillä otan esille vielä yhden esimerkin.

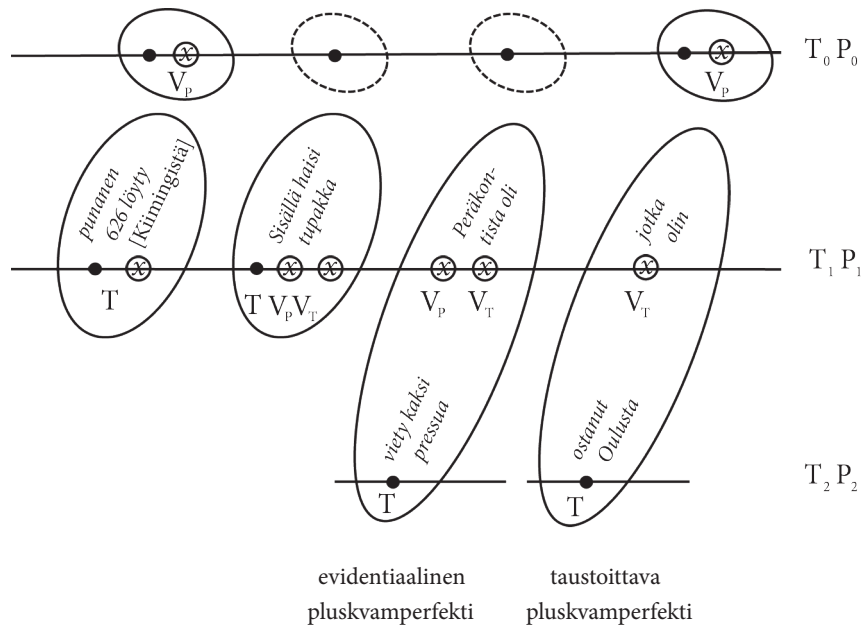
- (10) Ei onneksi mun autoa ole koskaan (vielä ;) varastettu, mutta [A] äidiltä viettiin vanha 626, kun oli oulussa käymässä. – – Sitten illalla tuli soitto, että auto on löytyny Kiimingistä jonku talon autokatoksesta. Me sitten isän kans lähetettiin autoa hakemaan.

Sieltähän se punanen 626 löytyi, [B] *Hellan lisäpitkätkin oli keulassa säilyneet. Kuskin ja vänkärin penkit oli melkeen vaaka-aseennossa*, [C] mistä päättelin että asialla ovat olleet jotku ehkä yläaste-lukioikäiset teinit.

[D] *Sisällä haisi tupakka, autossa olleet kolikot* (noin reilut 2 euroa) *oli viety, peräkontista oli viety kaksi isoa pressua*, [E] *jotka äiti oli ostanut*. [F] *Kaikki muu roina oli tallessa*. (Onko autosi koskaan varastettu? Mazda 323FClub Finland Forum)

Esimerkki 10 on ensimmäisen persoonan omakohtainen kertomus Oulusta varastetusta autosta ja sen hakumatkasta Kiimingistä. Kertomus alkaa omakohtaisille kertomuksille tyypillisellä, kertomuksen motivoivalla ja sen ”otsikoivalla” orientoivalla abstraktilla, joka esitetään ensimmäisessä virkkeessä. Juoni etenee tekstiin merkityissä A- ja C-osissa rajatuin, kerronnassa tunnusmerkittömin, perfektiivisin preteritilausein (predikaatit alleviivattu, ei kursivointia), joissa sekä deiktinen puhepiste että havaintopiste ovat tarinamaailman ulkopuolella (ks. lukua 2): *äidiltä vietiin vanha 626 – – illalla tuli soitto – – isän kans lähetettiin autoa hakemaan – – 626 löyty – – päättelin*. B-osassa päähenkilö ryhtyy tarkastelemaan löytyneen auton kärsimiä vahinkoja ja konstruoi havaitsemansa perusteella tarkasteluhetkeä edeltävän menneen (T_2) tapahtumiseen ja tekijöineen: B-osan aloittavassa pluskvamperfekttilauseessa havaintopiste muuttuu henkilönäkökulmaiseksi ja siirtyy sisälle tarinamaailmaan ($T_2 - [T_1 = V_{T+P}] - P_o$). Myös B-, D- ja F-osien preteritilauseissa (predikaatit alleviivattu ja kursivoitu) juonilauseille tunnusmerkittömän rajattu ulkopuolisuus on vaihtunut tarinamaailman sisällä tapahtuvan tarkastelun rajaamattomuuteen (imperpektiivisuus): $[T_1 = V_{T+P}] - P_o$ (vrt. luvun 2 perfektiivinen preteriti kuvioissa 1 ja 3: $[T_1 = V_T] - [P_o = V_p]$). Tällaisia preteritilauseita voi myös nimittää performatiivisen presenslauseen mallin mukaan performatiiviseksi preteritilauseiksi (Pallaskallio 2013: 124–127).

Esimerkin 10 havaintopisteen (V_p) siirtymät tulevat pääpiirteissään esiin kuviossa 4 (seur. sivulla). Selventääkseni kertomuksen viimeisen pluskvamperfekttilauseen tulkintaa ja välttääkseni pluskvamperfekttilauseen mahdollisen relatiivisen, tässä referatiivisen tulkinnan, jota käsittelem erikseen luvussa 5, olen muuttanut E-osan aloittavan pluskvamperfekttilauseen kolmannen persoonan subjektin (*äiti oli ostanut*) ensimmäisen persoonan subjektiksi (*olin ostanut*).

Kuvio 4.
Tarinamaailman sisäinen ja ulkoinen havaintopiste (V_p).

Kuvion 4 ensimmäisen preteritilause *punanen 626 löyty [Kiimingistä]* esittää kerronnalle tunnusomaista perfektiivistä eli rajattua preteritijuonilauseetta, jonka avulla juoni etenee kronologisesti tapahtumasta toiseen. Tällaisia kertomukselle merkityksellisiä päätapahtumia voi nimittää kertomuksen jaksoiksi tai episodeiksi. Toinen preteritilause *Sisällä haisi tupakkaa* on aspektiltaan imperfektiivinen, mikä tarkoittaa, että tarinamaailman kuvaus imitoi tarinamaailman tapahtumien aikaista havainnointia: kerronta ikään kuin pysähtyy kahden rajatun juonitapahtuman – episodin – väliin (vrt. *Auton löytyminen Kiimingistä – Auton ajaminen Ouluun*) ja avaa siihen rajamattoman välitilan. Samalla tavoin pluskvamperfektin kuvaus voi olla tarinamaailman sisäistä havainnointia tai sen ulkopuolista havainnointia. Evidentiaalinen pluskvamperfekti *Peräkontista oli viety kaksi pressua* on tarinamaailman sisällä tapahtuvan henkilön havainnoinnin tulos, mutta tieto pressujen alkuperästä ja ostopaikasta (– *jotka olin ostanut Oulusta*) on tarinamaailman ulkopuolista, tarinamaailman tapahtumia taustoittavaa metanarratiivista tietoa.

Temporaalisten pluskvamperfekttilauseiden keskeiseen merkitykseen kuuluu siis kaksi eriaikaista tapahtumatilannetta, joista aikaisempaa tarkastellaan joko konkreettisesti tai ajatuksellisesti päättyneenä, mikä tekee niistä eräänlaisia menneen perfektiä.¹² Tämän voi todeta, jos esimerkkien 7–9 pluskvamperfekttilauseet muuntaa preteritilauseiksi (ks. esim. 7⁷–9⁷).

12. Lat. perfectum 'loppuun tehty'.

- (7') Oli uudenvuoden aatto ja **ostin** [vrt. olin ostanut] iltaa varten eväät ja raketit.
- (8') He ohittivat periksiantaneita taloja, jotka puutarha **ahmaisi** [vrt. oli ahmaissut] – –.
- (9') Pysähdyin keittiön ovelle kun kuulin sieltä ääntä, Topias **tuli** kotiin [vrt. oli tullut] kotiin.

Toisin sanoen temporaalisesti käytettyjen pluskvamperfektilauseiden korvaaminen preteritillä muuttaa tapahtumien aikasuhteita ja tarinamaailmaa. Kaikissa edellä olevissa esimerkeissä pluskvamperfekti säilyttää kertomuksen juonirakenteen tapahtumien kronologisuuden. Preteriti taas osoittaisi, että predikaattiverbin kuvaama tapahtuma seuraa sitä edeltävän preteritilauseen kuvaamaa tapahtumaa tai on sen kanssa samanaikaista.

Myös esimerkissä 11, joka on omakohtaisen ensimmäisen persoonan kertomuksen alku, pluskvamperfektilauseet synnyttävät tekstiin erilaisia menneen menneitä:

- (11) Oli kesäkuu, kaunista ja lämmintä. [A] Noin viikko sitten olin tullut uuteen työpaikkaan. Heti alusta sain vaikutelman, että viihdyn siellä. Potilaat olivat useimmat pahasti dementoituneita, useimmat eivät muistaneet nimeään, puhumattakaan, että olisivat tienneet, missä he olivat. – –

[B] Olin mennyt naimisiin pari kuukautta sitten, ja samalla olin vaihtanut sukunimeni mieheni nimen mukaiseksi. Olimme myös muuttaneet uuteen asuntoon, joten myös osoitteeni oli vaihtunut, samoin puhelinnumeroni. Kun vielä työpaikkani nimi ja osoite olivat uudet, olin välillä mennä sekaisin henkilötietoja koskevissa asioissa.

[C] Eräänä päivänä työvuoro sujui jonkin aikaa tavalliseen tapaan, olin auttamassa potilaita työtovereideni kanssa aamupuuhissa. Yhtäkkiä huomasimme, että yksi potilas puuttui. – – (Dementikko, ela.fi)

Esimerkkikertomuksen alussa on pitkäkökko orientaatiojakso, joka taustoittaa C-osasta alkavaa kertomuksen varsinaista juoniosaa. Tekstin aloittavan preteritilauseen voi tulkita toimivan koko kertomuksen ajallisesti kehystävänä taustalauseena: *Oli kesäkuu, kaunista ja lämmintä*. Samalla se konstruoi tekstiin kertomuksen keskeisen päätapahtumajan (”kesäkuu”), joka toimii muiden lauseiden aikadeiktisenä kiinnekohtana.

A-osasta alkaa spesifimpi orientaatio-osa, joka esittelee tapahtumapaikan henkilöineen. Sen alussa pluskvamperfektilause *Noin viikko sitten olin tullut uuteen työpaikkaan* toimii tapahtumatilannetta vaihtavana tai tarkentavana siirtymälauseena, jonka ajallisena ankkuripaikkana ($T_1 = V_T$) on edeltävän preteritilauseen ”kesäkuu”. Siirtymän pituutta osoittaa lauseen aloittava ajan adverbiaali *Noin viikko sitten*, joka tarkentaa T_2 :ksi mennyttä edeltäneen ”noin viikon” takaisen menneen. Erotukseksi esimerkkien 7–9 taustoittavista ja evidentialista pluskvamperfektilauseista, jotka avasivat tekstiin vain hetkellisesti T_2 :n, A-osan aloittava pluskvamperfektilause ennakoii kerronnassa tapahtuvaa näkökulman ja fokuksen (V_T) siirtymää. Sitä voikin luonneh-

tia tarinamailman vaihdokseen orientoivaksi pluskvamperfektilauseeksi: seuraavassa preteritilauseessa kerronnan kohteena – sen fokuksessa – on pluskvamperfektiin tekstiin konstruoima T_2 , kertojajenkilön ensimmäiset työpäivät.

Seuraavasta kappaleesta alkaa toinen orientaatio-osa (B), selostus päähenkilön yleisestä lähihistoriasta, joka osaltaan selittää henkilötietojen ja tittelien sekoittumiseen perustuvan juoniosan tapahtumia. Myös sen alussa on siirtymää ennakoiva pluskvamperfektilause ja siirtymän takaumaksi tarkentava ajan adverbiaali: *Olin mennyt naimisiin pari kuukautta sitten*. A-osasta poiketen pluskvamperfektilauseetta ei seuraa V_1 :tä siirtävä preteritilause, joka fokusoi T_2 :n, vaan kerronta jatkuu ajallisin harppauksin tapahtumasta toiseen ikään kuin useina mahdollisiin sisäiskertomuksiin orientoivina pluskvamperfektilauseina (– *olin vaihtanut sukunimeni* – – [o]limme myös muuttaneet uuteen asuntoon – – osoitteeni oli vaihtunut).

Temporaalisuuden näkökulmasta A- ja B-osien aloituslauseiden pluskvamperfektejä voi pitää sillä tavoin redundantteina, että myös preteriti riittäisi ajan adverbiaalain kanssa luomaan ajallisen siirtymän (vrt. *Noin viikko sitten tulin uuteen työpaikkaan* – – *Menin naimisiin pari kuukautta sitten*). Tapahtumien eriaikaisuuden osoittamisen sijaan esimerkin 11 pluskvamperfektilauseet ovat ennemminkin (meta)narratiivisesti motivoituneita: niiden avulla luodaan näkökulman vaihdosta ja kerronnan rajakohtaa korostava kohosteinen tila. A-osan aloittava rajattu tapahtuma *tulla uuteen työpaikkaan* hahmottuisi tapahtumaan fokuspisteen kiinnittävän preteritin myötä perfektiiviseksi juonilauseeksi, jossa *tuleminen* saatetaan loppuun ennen seuraavaa juonitapahtumaa. Pluskvamperfektiin myötä menneeseen rakentuu yksittäisen tapahtumapisteen sijaan kahden tapahtumapisteen (T_2 ja T_1) väliin asettuva aikajana, joka verbin teonlaadun mukaan voi joko ”venyttää” tai ”rajata” tapahtuman sisäistä kestoa (ks. myös alalukua 4.2). Rajattu *tuleminen* saa kahden aikapisteen kautta kestoa: kertomukseen syntyy redundantin kohosteisuuden avulla *uuteen työpaikkaan tulemisesta* alkava avoin tilanne ja tätä kuvaava lyhyt sisäiskertomus. Vastaavasti B-osassa kukin rajattu tapahtuma on potentiaalinen sisäiskertomus, joka olisi A-osan tavoin mahdollista ”avata” laajempaan tarkasteluun. Sen sijaan ”avaamattomina” B-osan pluskvamperfektilauseet toimivat C-osassa alkavia juonitapahtumia selittävinä taustalauseina.

4.2 Aspektualisoiva pluskvamperfektilause

Kangasmaa-Minn (1976) on nimittänyt ilmiötä, jossa verbin ilmaisemaa luontaista aspektuaalisuutta – sen kestoa – ”venytetään” tai rajataan jonkin toisen kielenpiirteen aspektiominaisuuskin, aspektisuhteiden kaksoispredikaatioksi,¹³ ja esimerkiksi Maamies (1997) on osoittanut sellaisten propinkvatiivisten rakenteiden kuin *on putoamaisillaan* tai *on putoamassa* merkityksen syntyvän juuri tällaisen aspektuaalisen kaksoispredikaation kautta (ks. myös Heinämäki 1995). Tällaisia kielen elementtejä, jotka säätelevät verbin odotuksenmukaista tai luontaista aspektia imperfektiiviseen tai perfektiiviseen suuntaan, on kielitieteessä nimitetty aspektualisoijiksi (*aspectualizers*). As-

13. Kangasmaa-Minn (1976: 22) tosin rajasi liittotempukset kaksoispredikaation tarkastelun ulkopuolelle toteamalla niiden edustavan ”moninkertaista predikaatiota”.

pektualisioijilla tarkoitetaan tilanteen alkua (ingressiivit), loppua (egressiivit) tai jatkuvuutta (kontinuaatiivit, iteratiivit t. progressiivit) osoittavia verbikonstruktioita, jotka voivat imperfektiivistää tai perfektiivistää kuvatun tilanteen (ks. esim. Brinton 1988: 61; Nagy 2009). Esimerkiksi *alkaa tehdä* -konstruktio voi toimia ingressiivinä, *lopettaa tekeminen* -rakenne egressiivinä ja *olla tekemässä* tai *jatkaa tekemistä* -rakenne progressiivina. Suomen kielen aspektualisoijiin voidaan propinkvatiivisten rakenteiden lisäksi lukea esimerkiksi pluskvamperfekti (Pallaskallio 2013: 117; ks. myös Pallaskallio 2006b: 138–139). Muita aspektualisoijia ovat muun muassa objektin sijanvalinta ja erilaiset tilanteen kestoa rajaavat adverbialit.

Alaluvun 4.1 temporaalisesti motivoituneet pluskvamperfektilauseet synnyttivät kertomukseen eriaikaisen menneen ajan menneen (T_2), johon oli mahdollista siirtyä fokuksessa olevasta menneestä (T_1) käsin ($T_2 \leftarrow [V_T = T_1]$). Seuraavissa esimerkeissä 12 ja 13 pluskvamperfektilauseiden tapahtumapisteet T_1 ja T_2 ovat samassa tarinamailmassa ja fokus (V_T) siirtyy ajallisesti eteenpäin T_2 :sta T_1 :een ($T_2 \rightarrow [V_T = T_1]$).

- (12) Mies keitti veden, kaatoi roiman annoksen juuri ostamiaan isoja, kokonaisia teelehtiä kannuun ja alkoi odottaa. *Kymmenen minuutin kuluttua teepurut olivat laskeutuneet kannun pohjalle*. Mies kaatoi miltei mustaa teetä omaan lasiinsa, laittoi kokonaisen sokeripalan pystyyn lasinpohjalle, kuin jäävuoren, ja maistoi kolme pientä siemausta. Sitten hän ojensi lasin tytlle. (HN6 s. 106)
- (13) Nousin taannoin Munkkivuoreessa keskustaan päin menevään bussiin 14. Auto oli jokseenkin täynnä ja käytävilläkin seisoskeltiin. Yksi vastakkaispaikka oli kuitenkin vapaana ja istuin siihen.
Vastapäätä oli keski-ikäinen nainen appelsiini kädessään. *Kun olin istunut*, nainen alkoi heitellä appelsiinia ilmaan ja laulaa Aleksis Kiven tunnetuin sanoin: ”Metsän poika tahdon olla...” (Erikoinen tapaus, HS 15.1.2001)

Esimerkeissä 12 ja 13 pluskvamperfektilause tiivistää tarinamailman aikaa ja siirtää kerronnan fokuksen ajassa eteenpäin, siksi kunnes *teepurut olivat laskeutuneet kannun pohjalle* tai [*k*]un olin istunut. Kuten edellä orientoivissa pluskvamperfektilauseissa, molemmissa esimerkeissä fokuksen siirtymää korostaa ajan ilmaus, esimerkissä 12 temporaalinen adverbialli (*Kymmenen minuutin kuluttua*) ja esimerkissä 13 temporaalisesti käytetty *kun*-adverbialikonjunktio.

Kyse on kertomuksen aspektuaaliseen rakenteeseen liittyvästä taka-alaistamisesta. Jos esimerkkien pluskvamperfektilauseet korvaisi preteritilauseilla (*Kymmenen minuutin kuluttua teepurut laskeutuivat kannun pohjalle* – tai *Kun istuuduin* –), joissa tapahtuma- ja viittauspiste ovat samanaikaiset ja samassa pisteessä, kestoltaan rajatut, loppuun saatetut tapahtumat (perfektiivinen aspekti) tulkittaisiin kertomuksen kronologista juonirakennetta eteenpäin kuljettaviksi juonilauseiksi. Esimerkkien 12 ja 13 pluskvamperfektilauseet taas ikään kuin ”venyttävät” lyhytkestoisen rajatun tapahtuman, minkä lopputulemana perfektiivisen, loppupäästään rajatun tapahtuman tarkas-

telu laajentuu kokonaisvaltaisen prosessin tarkasteluksi (ks. myös Kangasmaa-Minn 1976). Pluskvamperfektin T_2 :n voi ajatella ankkuroituvan tapahtuman (laskeutumisen tai istuutumisen) alkupisteeseen, kun taas T_1 nostaa kerronnan fokukseen tapahtuman loppupisteen.¹⁴ Näin pluskvamperfektilauseen voi nähdä kerrotun tilanteen tai kerronnan juonirakenteessa tapahtuvan siirtymän korostuskeinona. Esimerkissä 12 pluskvamperfektilause jatkaa edellisissä preteritilauseissa alkanutta, yksityiskohtaisesti kuvattua teen valmistusprosessia ja korostaa teen hauduttamiseen kuluvaan aikaa ja kenties tilanteessa vallitsevaa tunnelmaa. Vastaavasti esimerkiksi 13 pluskvamperfektilause toimii juonellisen huippukohdan merkitsimenä.

Esimerkin 14 aloittavat predikaattiverbit ilmaisevat sellaista toimintaa, joka voi luontaisesti jatkua rajaamattoman ajan (imperfektiivinen aspekti).

- (14) *Irina oli seissyt keittiön ikkunan luona jo jonkin aikaa, katsanut pihalle, odottanut.* Roskapussi roikkui hänen kädessään ja hän heilutti sitä aina välillä, ikään kuin muistuttaen itseään siitä, että se oli todellakin vietävä pois. Ulos, roskalaatikkoon.

Roskalaatikat olivat pihan perällä, ja päästääkseen sinne oli kuljettava pihan läpi. (VT s. 85)

Pluskvamperfektin aspektualisoiva kaksoispredikaatio toimii nyt eri tavoin kuin esimerkeissä 12 ja 13. Pluskvamperfektin tapahtumapisteestä erillinen viittauspiste ”rajaa” – perfektiivistää – rajaamattoman toiminnon ja sitoo sen aikaan. Jos pluskvamperfektin korvaa preteritillä (*Irina seisoi keittiön ikkunan luona, katsoi pihalle, odotti*), voi todeta, että preteritilause myötäilee preteritille ominaisen samanaikaisen tapahtumaja viittauspisteen kautta verbin luontaista aspektuaalisuutta ja tuottaa ajallisesti neutraalin kuva(ukse)n päähenkilöstä seisomassa tietynä hetkenä ikkunan ääressä tuijotamassa pihalle.¹⁵ Pluskvamperfektilauseen tapahtumapisteen ja viittauspisteen eriaikaisuus asettaa *seisomiselle* (*katsomiselle, odottamiselle*) loppupisteen ja kerronnallisen rajakohdan, joka kohostaa kerronnan fokuksen tarkentumista tai siirtymää. Verrattuna esimerkin 12 imperfektiivistävään pluskvamperfektiin, joka toimi ikään kuin aspektuaalisena progressiivina, esimerkin 14 perfektiivistävä pluskvamperfekti toimii egressiivinä (ks. myös Pallaskallio 2013: 117). Ylipäätään pluskvamperfektilause avaa tekstiin näkökulman siirtymän mahdollistavan tilan tai aukon, mutta vasta seuraavat (preteriti)tekstilauseet osoittavat, mikä on siirtymän funktio.

14. Esimerkin 12 pluskvamperfektilauseetta edeltää lisäksi ingressiivi *alkoi odottaa*, joka osoittaa jonkin tapahtumasarjan – tässä teen hauduttamisen – alkua. Seuraava pluskvamperfekti ei toimi pelkästään predikaattiverbin (*laskeutua*) luontaista rajakohtaa korostavana ja tapahtumasarjan lopettavana egressiivinä, vaan sen voi nähdä tilanteen jatkuvuutta kohostavana progressiivina, joka hidastaa kerronnan ja näin merkityksellistää kuvatun tapahtuman.

15. Pluskvamperfektilauseen ja preteritilauseen aikasuhteen ero tulee näkyviin, jos alkuperäisen ajanilmauksen yrittää liittää preteritilauseeseen: **Irina seisoi keittiön ikkunan luona jo jonkin aikaa*. (Kiitän anonyymia referenttiä tästä huomiosta.) Pelkkä rajaamaton kontinuaatiivisuutta ilmaiseva ajan adverbiaali *jonkin aikaa* sopii sekä preteriti- että pluskvamperfektilauseeseen (*Irina seisoi/ oli seisonut keittiön ikkunan luona jonkin aikaa*), mutta aikaisemmuutta ilmaiseva ja näin kontinuaatiivisuutta jonkin mittaiseksi ajankohdaksi rajaava temporaalinen partikkeli *jo* tuottaa yhden tapahtumapisteen menneeseen rakentavaan preteritilauseeseen ristiriidan.

5 Relatiiviset pluskvamperfektilauseet

Edellä käsittelin sellaisia kertovien tekstien pluskvamperfektilauseita, jotka vastaavat kertojadiskurssin ja puheilmauksen alkuperäistä tempusta ja joita voi siksi kutsua absoluuttisiksi pluskvamperfektilauseiksi. Tässä luvussa keskityn relatiivisiin pluskvamperfektilauseisiin, jotka konstruoivat tekstiin toisen äänen tai toisen aistikokemuksen. Alaluvun 5.1 pluskvamperfektilauseet ovat luokiteltavissa referatiivisiksi pluskvamperfektilauseiksi, joissa yhdistyvät kahden eri kertojan, kehyskertojan ja sisäiskertojan, diskurssit. Alaluvun 5.2 pluskvamperfektilauseissa, joiden katson toimivan fokalisoinnin osoittimina, yhdistyvät sen sijaan kertojan ja tarinamaailman henkilön diskurssit. Molemmissa tapauksissa ero luvun 4 temporaalisiin ja narratiivisiin pluskvamperfektilauseisiin on siinä, että pluskvamperfektilauseiden käyttö ei motivoidu niinkään kahden tapahtuman tai tilanteen eriaikaisuudesta vaan kahden kertomuksen tai kahden näkökulman yhtäaikaisesta läsnäolosta, tekstin moniäänisyydestä.

Kääntäen voi sanoa, että ensimmäisen persoonan kertomusten pluskvamperfektilauseet ovat kerrontaa ja tapahtumia eri tavoin taustoittavia, ohjaavia ja kohostavia absoluuttisia pluskvamperfektilauseita, siinä missä referoinnin ja fokalisoinnin pluskvamperfektilauseet ovat pääsääntöisesti relatiivisiksi tulkittavia kolmannen persoonan kertojan tempuksia. Sekä referoinnin että fokalisoinnin pluskvamperfektilauseet konstruoivat tapahtumatilanteen jonkun toisen kuin kertojan näkökulmasta – ne konstruoivat tekstiin toissijaisen deiktisen keskuksen – mutta se, miten etäältä tai läheltä tapahtumatilannetta tarkastellaan, vaihtelee. Referatiivinen pluskvamperfektilause konstruoi toissijaisen deiktisen keskuksen tarinamaailman ulkopuolelle referoinnin lähteenä olevaan kerrontatilanteeseen, kun taas fokalisoinnin pluskvamperfektilause asettaa toissijaisen deiktisen keskuksen tarinamaailman sisälle, tarinan henkilön aistimaailmaan.

5.1 Referatiivinen pluskvamperfektilause ja kokemuksen etäisyys

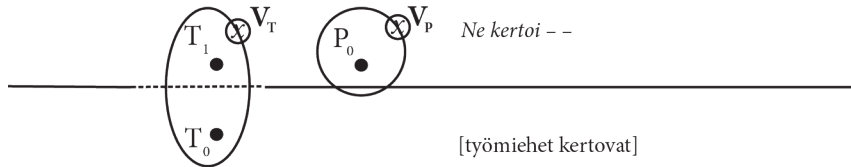
Pluskvamperfektin keskeiseksi ei-temporaaliseksi käyttöyhteydeksi on mainittu toisen puheen referointi:

- (15) Siinä asuttiin, mutta yhtenä iltana Petja ei tullut töistä kotiin. Ajelin seuraavana päivänä johdinautolla Petjan työmaalle kyselemään ja *ne kertoi, että se oli jäänyt koneen alle ja kuollut. Että kone oli tappanut sen*. Mä kysyin, että mikä kone. Yksi vanha isä näytti sellaista pientä, surkeaa kaivuria. Että tuo on syyllinen. Mä otin lekan ja hakkasin sen korjauskelvottomaksi. (HN6 s. 14)

Esimerkki 15 on katkelma Rosa Liksomien romaanista *Hytti numero 6*, jossa Vadimininen mies muistelee ystävänsä Petjaa. Tämä ei ollut eräänä iltana saapunut töistä kotiin, mistä johtuen Vadim lähti työmaalle selvittämään asiaa. Työmaalla hän sai kuulla, *että [Petja] oli jäänyt koneen alle ja kuollut ja [e]ttä kone oli tappanut sen*.

Esimerkissä 15 on läsnä kaksi kertomusta, joista toinen on Vadimin selvitystyötä kuvaava (kehys)kertomus, toinen Petjan kuolemantapausta kuvaava työntekijöiden (si-

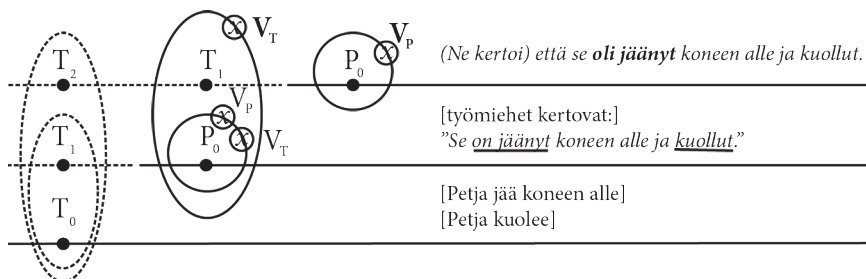
säis)kertomus. Sisäiskertomus avautuu tekstiin kehyskertojadiskurssin johtolauseella *Ne kertoi*, jossa käytetty preteriti on tulkittavissa kehyskertojan absoluuttiseksi preteritiksi. Tämä tarkoittaa, että sisäiskerrontaan viitataan suoraan kehyskerronnasta käsin ja että sekä puhetilanne että tapahtumatilanne (sisäiskerrontatilanne) on fokusoitu. Tämän taas tulkitsen tarkoittavan, että kerrontatilannetta (P_0T_0) ja kerrottua tilannetta (P_1T_1) erottaa ainoastaan ajallinen ulottuvuus eikä esimerkiksi kerrottuun asiantilaan ole ilmauksessa asetettu varausta (modaalisuus).

Kuvio 5.
Kertojadiskurssi, absoluuttinen preteriti.

Kuviossa 5 kielenulkoisen maailman tapahtuma on esitetty hakasulkeiden sisällä kerrontamaailmasta erillisenä tarinamaailmana ja siihen viittaava puheilmaus on kursivoitu. Puheilmauksen erottamat eriaikaiset tapahtumatilanteet on sijoitettu perinteiselle aikasuoralle. Ilmauksen fokuksessa olevat tapahtumatilanteet – se, mistä fokusoidaan (V_p) ja se, mihin fokusoidaan (V_T) – on ympyröity.

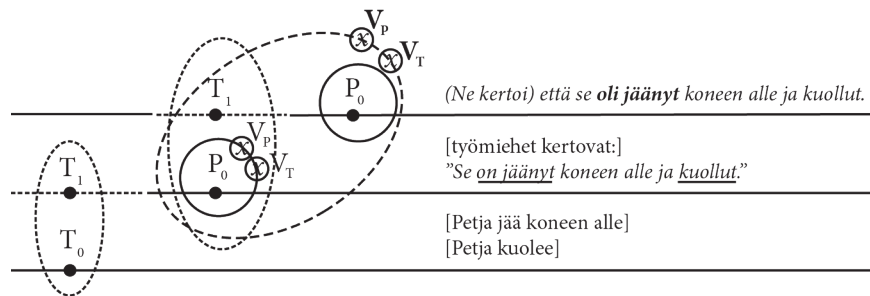
Työntekijöiden suoran puhe-esityksen (SPA) asemesta tieto Petjan kuolemasta välittyy epäsuorasti (EPA) ylempään kehyskertojadiskurssin kautta, ja henkilödiskurssin absoluuttiseksi tulkittavan perfektin tai preteritin sijaan referoidussa osassa käytetään relatiivista – tai absoluuttis-relatiivista (ks. Comrie 1985: 65; edellä alaluvussa 3.2) – pluskvamperfektiä:

Kuvio 6.
Referoitu sisäiskertojadiskurssi, (absoluuttis-)relatiivinen pluskvamperfekti.

Kuvio 6 esittää referointirakenteen kerroksellisuuden ja sen ensi- ja toissijaiset deiktiset kiintopisteet. Pluskvamperfektilauseessa *että se oli jäänyt koneen alle ja kuollut* on kehyskerronnan näkökulmasta samanaikaisesti läsnä absoluuttinen mennyt sisäiskerronta (kehyskertomuksen T_1), johon pluskvamperfektirakenteen preteritimuotoinen apuverbi *oli* ilmauksen ankkuroi, sekä sitä edeltävä relatiivinen mennyt (sisäiskertomuksen T_1 , kehyskertomuksen T_2), joka välittyy työmiesten puhetilanteen kautta. Tempuslauseen propositionaalinen konteksti on merkitty kuvioon katkoviivaympyröin.

Kuviossa 7 referoidun osan relatiivinen pluskvamperfekti on korvattu sisäiskertojadiskurssin kuvitteellisella absoluuttisella perfektillä:

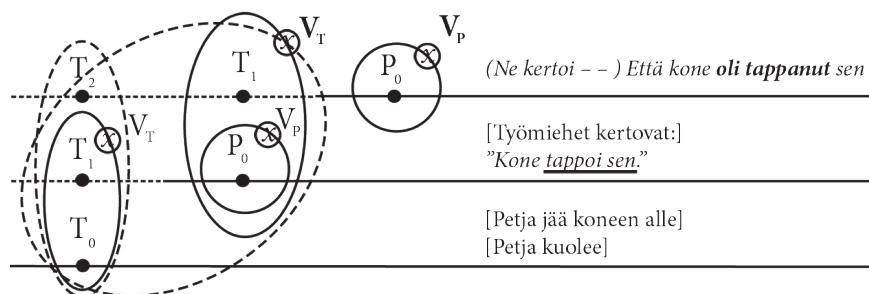
Kuvio 7.
Referoitu sisäiskertojadiskurssi, absoluuttinen perfekti.

Kuviot 6 ja 7 havainnollistavat absoluuttis-relatiivisen pluskvamperfektin ja absoluuttisen perfektin deiktisen rakenteen merkityseroja. Keskeinen ero pluskvamperfektin ja perfektin välillä on se, että pluskvamperfekti kiinnittää tapahtumafokuksen puhetilanteesta eriaikaiseen menneeseen ($T_1 = V_T$), kun taas perfektissä ajallinen eronteko on irrelevantti ja tapahtumafokus puhetilanteessa, ilmauksen T_0P_0 :ssa. Pluskvamperfekti on toisin sanoen preteritin tavoin menneeseen kohdentuva tempus, siinä missä perfekti on preesensin tavoin puhetilanteeseen kohdentuva tempus, joka osoittaa ilmauksen kertovan T_1P_1 :n sijasta jotakin T_0P_0 :sta.

Kahden liittotempuksen merkityseroa kuvioissa 6 ja 7 voi tulkita niin, että pluskvamperfekti "sulkee" menneen ja nykyisyyden välisen rajan ($T_1V_T \neq T_0P_0$) ja että perfektissä mennyt on nykyisyydessä läsnä oleva ($T_1 \rightarrow V_T = T_0P_0$). Esimerkissä 15 Petjan kuolemantapaus on sisäiskerrontatilanteessa tuore ja sen raportointi Petjaa kyselevälle läheiselle tapahtuu preteritiä todennäköisemmin perfektillä, joka osoittaa, että vaikka kyse on selvästi perfektiivisestä, loppuun saatetusta tapahtumasta, sitä ei voi katsoa kokonaan menneisyyteen kuuluvaksi vaan se on puhetilanteessa edelleen avoin. Perfektin avulla raportointi ilmaisee, että kyse on uutisarvoisesta, nykytilanteessa merkityksellisestä tapahtumasta, joka muuttaa puhetilanteen aikaista nykyisyyttä; saman tapahtuman raportointi menneisyyden nykyisyydestä "sulkevalla" preteritillä (*Se jäi koneen alle ja kuoli*) jättäisi tapahtuman arvon huomiotta. Tämä menneen merkityksellinen läsnäolo, nykytilanteen ja menneen keskinäinen rajaamattomuus, "säilyy" referoidun osan absoluuttisessa perfektissä – absoluuttinen tempus säilyttää sekä alkuperäisen ilmauksen propositionaalisen että modaalisen

merkityksen – ja osoittaa näin, että kuolemantapaus on myös referointitilanteessa edelleen uutisarvoinen.

Menneisyyden ja nykyisyyden rajan sulkevan pluskvamperfektin avulla (kuvio 6) osoitetaan, että kuolemaan johtanut onnettomuus on selvästi menneisyyteen kuuluva tapahtuma: Vadimin kehyskerrontatilanteessa ajallinen etäisyys Petjan kuoleman ja siitä kertomisen välillä on todennäköisesti pitkä – Petjan kuolema ei ole enää uutisarvoinen – eikä kertomuksen varsinaisena aiheena ole Petjan kuolema vaan Vadimin oma toiminta työmaalla. Pluskvamperfektin avulla Petjan kuolema ”suljetaan” Vadimin toimintaa selittäväksi menneen menneisyydeksi, minkä seuraava pluskvamperfektilause *Että kone oli tappanut sen* vahvistaa:

Kuvio 8.
Referoitu sisäiskertojadiskurssi, relatiivinen pluskvamperfekti.

”Alkuperäisen” ilmauksen absoluuttinen tempus voidaan olettaa preteritiksi (*Kone tappoi sen*), joka selittyy sillä, että tällä Petjan kuolemaan keskittyvällä parafrastisella lausumalla ei ole enää samanlaista uutisarvoa kuin edellisellä lausumalla (kuvio 7). Absoluuttinen preteriti on kuvion 8 mallintamassa referoidussa osassa muuntunut pluskvamperfektiksi, jossa sisäiskertojan fokusoima tapahtumatilanne jää kokonaan kehyskerronnan deiktisen rakenteen ulkopuolelle. Kyse on siksi kuvion 6 mallintamaa pluskvamperfektilausesta ”relatiivisemmasta” tempuslauseesta ja kertojan vahvemmin ohjaamasta kerronnasta, sillä kehyskertojadiskurssin referoimassa tempuslauseessa proposition esittämisen tapa (tempuslauseen modaalinen taso) on vaihtunut neutraalista preteritikerronnasta kohti perfektin kaltaista menneen merkityksellisyyttä kerrontatilanteessa korostavaa esitystä, jossa ”Petjan tappanut kone” tuodaan kerronnan fokukseen.

Kokoavasti voi todeta, että esimerkin 15 referoidut tempuslauseet välittävät Petjan kuolemasta kertovien työmiesten äänet referoijan – tässä Vadim-nimisen kertojan – diskurssin läpi suodattuneena (vrt. alaluvun 3.1 esimerkkiin 5) ja että Petjan kuolema jää Vadimin kertomuksen ilmeisen huippukohtaan, koneen hajottamisen, selittäväksi taustaksi. Myös pluskvamperfektilauseet liittyvät syntaktisesti referointirakenteen referoituun osaan ja ovat näin eksplisiittiseksi referoituiksi merkittäviä.

Esimerkissä 16 pluskvamperfektilauseiden referatiivisuus ei ole yhtä ilmeinen:

- (16) Äitini on kertonut, että hän kävi 16-vuotiaana – vuonna 1948 – kyläilemässä Anna-Marin luona Virroilla. *Silloin Anna-Marin pojat **olivat opettaneet** hänet tanssimaan.*

*Eräänä iltana **oli lämmitetty** sauna kuumaksi ja löylyt **olivat olleet** kovat. Äidilleni **oli tullut** saunan jälkeen huono olo. Anna-Mari **oli tuonut** hänelle lasillisen pontikkaa ja **tokaissut**: ”juo tuo, se korjaa olon”. (Isotätini Anna-Mari Kilpiö, koisua.fi)*

Esimerkissä kertoja kertoo äidistään ja tämän tädistä Anna-Marista ja merkitsee tarinan toiselta kuulluksi aloittamalla kertomuksen referointirakenteen johto-osalla *Äitini on kertonut*. Johto-osaa seuraavassa referoidussa osassa tempus on preteriti (– – *että hän kävi 16-vuotiaana* – –), jota voi pitää referoidun kertojadiskurssin (”äiti”) absoluuttisena tempuksena. Muu osa kertomuksesta kerrotaan pluskvamperfektipäälausein ilman eksplisiittistä johto-osaa.

Pluskvamperfektilauseiden absoluuttisuutta ja relatiivisuutta – yksinkertaistusti sitä, vastaavatko tempusvalinnat alkuperäistä kertomusta ja alkuperäistä (sisäis)kertojadiskurssia vai eivät – voi kolmannen persoonan kertomuksessa tarkastella muuntamalla kertomuksen kuvitelluksi ensimmäisen persoonan kertomukseksi:

- (16’) Kävin 16-vuotiaana – vuonna 1948 – kyläilemässä Anna-Marin luona Virroilla. Silloin Anna-Marin pojat *opettivat* / [***olivat opettaneet**] minut tanssimaan.

*Eräänä iltana lämmitettiin / [**?oli lämmitetty**] sauna kuumaksi¹⁶ ja löylyt olivat / [**?olivat olleet**] kovat. Minulle tuli / [**?oli tullut**] saunan jälkeen huono olo. Anna-Mari toi / [***oli tuonut**] minulle lasillisen pontikkaa ja tokaissi / [***oli tokaissut**]: ”juo tuo, se korjaa olon”.*

Kertomus koostuu lähes yksinomaan perfektivisistä (rajatuista) tapahtumista, jotka kertovissa tekstikonteksteissa tulkitaan pääsääntöisesti tarinaa kronologisesti eteenpäin vieviksi juonilauseiksi. Tällöin suomen kielen tunnusmerkitön tempus on niin ensimmäisen kuin kolmannen persoonan kertomuksissa preteriti. Sen sijaan pluskvamperfektin tapahtumapisteestä erillinen viittauspiste on sillä tavoin redundanttii, että se edellyttää jonkin ylimääräisen tarkastelukulman aktivoitumista. Ensimmäisen

16. Vaikka tulkitsen esimerkikertomuksen pluskvamperfektilauseet pääosin relatiivisiksi ja referatiivisiksi, kertomuksen juoniosan aloittavan pluskvamperfektilauseen *Eräänä iltana oli lämmitetty sauna kuumaksi* referatiivisuus on sillä tavoin osittaista, että sen voi syntaktisin perustein tulkita absoluuttiseksi, referoidun kertojan alkuperäiseksi tempuslauseeksi. Kyse on ns. inklusiivisesta passiivilauseesta (Shore 1986: passiivin ”P-prototyyppi”), joka implikoi omakohtaisen kokemuksen läsnäoloa. Tässä pluskvamperfektilauseen merkitys lähenee vapaata epäsuoraa esitystä ja kertojan diskurssin ja henkilön omakohtaisen havaintopisteen yhdistävää fokalisoinnin pluskvamperfektilauseetta (ks. alalukua 5.2). Huom. Jos sanajärjestys vaihtuisi ja tekemisen kohde (*sauna*) siirtyisi teemapaikalle lauseen alkuun – *Eräänä iltana sauna oli lämmitetty kuumaksi* – kyse olisi eksklusiivisesta passiivista (mt.: passiivin ”K-prototyyppi”), joka ei edellytä omakohtaista kokemusta.

persoonan kertomuksissa ”ylimääräinen” tarkastelukulma on tavallisesti kerronnassa tapahtuva metanarratiivinen siirtymä (ks. lukua 4). Tällainen siirtymä on mahdollinen toisen kappaleen ensimmäisessä – kenties myös toisessa – virkkeessä. Saunan lämmitäminen ja kovat löylyt – ehkä myös löylyjä seurannut huonovointisuus – asetettaisiin tällöin saunaillan tapahtumiin orientoiviksi siirtymälauseiksi ja aspektuaalisesti kohosteeseen oppositioon niitä seuranneelle kertomuksen juonelliselle huippukohdalle, jossa Anna-Mari tuo nuorelle päähenkilölle lasillisen pontikkaa ja kehottaa juomaan sen.

Muut esimerkin 16 rajattuja tapahtumia kuvaavat ilmaukset (tanssimisen opettaminen, pontikan tuominen, tokaiseminen) hahmottuvat kertomuksen juonilauseiksi. Niissä pluskvamperfektin viittauspisteestä erillinen tapahtumapiste ei osoita metanarratiivista siirtymää vaan tarinamaailman ulkopuolista näkökulmaa ja etäisyyttä itse kokemukseen. Relatiiviset pluskvamperfektilauseet eivät siis osoita kertojan sitoutumista referoidun ilmauksen propositioon (vrt. relatiivinen preteriti alaluvun 3.1 esimerkissä 5) vaan päinvastoin: kerronnan näkökulmaa merkitsevä viittauspiste on ankkuroitunut jonkun toisen kerrontatilanteeseen, josta tulee tiedon kuulemahetki. Näin välittyvää tietoa ei esitetä samalla tavalla faktuaalisena kuin preteritilausein välitettyä tietoa, sillä fokuspuheen ankkurointi kuulemahetkeen osoittaa, että tapahtumatilanne jää läpinäkymättömäksi kuulopuheeksi.¹⁷

Kuulemahetken konstruointiin perustuva etäännyttäminen saa mahdollisen selityksen, kun kertomus jatkuu:

- (17) *Helluntaina 1958 Anna-Mari oli tullut äitini suvun evakkopaikkaan Lapuan Lakaluomalle tätini Rauhan ja Martin häihin. Anna-Mari oli tuonut vaivihkaa pontikkaa juhliin. Vähän ajan kuluttua oli alettu ihmetellä, miksi hääväki oli selvästi humalassa.*

Tarina ei kerro lahjoittiko Anna-Mari pontikan, vai myikö hän sitä jossain sivummalla. Sekin on mahdollista, *sillä suvussa kerrotaan, että Anna-Mari oli joskus puhunut, että pontikkaa myymällä saa hyvin rahaa.* (Isotätini Anna-Mari Kilpiö, koisua.fi)

Esimerkin 16 kertomusta suoraan jatkavassa esimerkissä 17 kerrotaan toinen tarina Anna-Marista. Myös tämä tarina, jossa Anna-Marin kerrotaan tuoneen häihin pontikkaa, kerrotaan referatiivisin pluskvamperfektilausein. Esimerkin toisessa kappaleessa käy ilmi, että Anna-Maria on suvussa epäilty pontikan myynnistä. Kuvaus sellaisesta maailmasta, jossa Anna-Mari myy pontikkaa, on kuitenkin äärimmäisen läpinäkymätön: Pontikan myyntiin viittaava Anna-Marin oma lausahdus tuodaan tekstiin ensinnäkin kaksinkertaisen referointirakenteen kautta (*suvussa kerrotaan, että Anna-Mari oli joskus puhunut, että* – –). Toiseksi kehysreferointirakenteen johto-osana on epäspesifinen huhupuhe (*suvussa kerrotaan*), jonka kautta Anna-Marin puhetilanne representoidaan etäännytyistä lisäävän referatiivisen pluskvamperfektilauseen välityksellä (– – *että Anna-Mari*

17. Toisinaan referatiivisesti käytetty pluskvamperfektilause voi myös toimia tiedon tosiasiallisuuden osoittimena silloin, kun halutaan nimenomaan korostaa, että tieto perustuu johonkin (luotettavaan) lähteeseen.

oli joskus puhunut – –). Kolmanneksi referoidun osan absoluuttisen preesensin (*– – että pontikkaa myymällä saa hyvin rahaa*) voi senkin tulkita osoittavan, että kertoja ei sitoudu sanottuun vaan vastuu jää referoidulle – tässä Anna-Marille – itselleen.

Pluskvamperfektin kerrottuun etäisyyttä rakentava referatiivisuus erityisesti menneisyyttä kuvaavissa perfektiiivisissä juonilauseissa vaikuttaakin niin ilmeiseltä, että ilman johto-osaakin perfektiiiviset juonilauseet saavat pluskvamperfektin kautta toiselta kuullun sävyn jopa ensimmäisen persoonan kertomuksissa:

- (18) *Opiskeluajanani **olin mennyt** alasti jääkaapille, **syönyt** leivän ja **mennyt** sen jälkeen eteiseen pukemaan kenkiä jalkaan. Äitini **oli kysäissyt**, että mitä ihmettä oikein tein.*

***Olin** kiukkuisesti **tokaissut** takaisin että ”höh, mähän sanoin sulle, että mä meen aamulla töihin”. *Tämän jälkeen **olin kömpinyt** muina miehinä takaisin petiin ja **herännyt** aamulla tietämättä mitään öisistä puuhistani.* (Vaaratilanteita ja erikoisia vessareissuja, studio55.fi)*

Esimerkin 18 kertomuksessa päähenkilö kertoo yöllisestä unissakävelykokemuksestaan. Kertomus koostuu kahta puhe-esitystä lukuun ottamatta perfektiiivisistä juonilauseista, jotka kaikki ovat muodoltaan ensimmäisen persoonan pluskvamperfekttilauseita. Koska juonilauseiden kuvaamaa tarinamaailmaa ei fokusoida, pluskvamperfekti tuottaa merkityksen ulkopuolisesta kerronta- ja kuulematilanteesta; kysymys on toisin sanoen referatiivisesta pluskvamperfektistä, joka on ensimmäisen persoonan kertomuksissa varsin tunnusmerkkinen (ks. lukua 2). Vastaavanlaista pluskvamperfektin käyttöä tapaa tyypillisesti erilaisissa juomiskertomuksissa, joissa pluskvamperfektin avulla ilmaistaan juomisesta aiheutunutta muistinmenetystä:

- (19) *Myös Niko ja sen kaverit tuli tänne jossain välissä. En muista oliko sillä kolme, neljä, tai kymmenen kaveria messissä, mut en luonnollisesti tuntenut ketään niistä. En myöskään muista missä välissä ne lähti, mut taisivat häipästä baariin aika nopsaan.*

***Olin** kuulemma **ottanut** pientä välikuolemaa vessassa, sohvalla, ja missä lie. Ja **olin** kuulemma **selittänyt** kaikkea syvällistä settiä loppuillasta.*

En muista oikeastaan loppuillasta mitään. Joten varmaan oli hauskaa! (poistettu blogiteksti)

Esimerkissä 19 kertoja kuvaa viikonlopun tapahtumia aluksi preteritilausein mutta vaihtaa tekstin keskivaiheilla pluskvamperfektiin. Kyse ei kuitenkaan ole ensimmäisen persoonan kertomuksissa odotuksenmukaisista, kerrontaa ohjaavista metanarratiivisista pluskvamperfekttilauseista. Evidentiaaalipartikkeli *kuulemma* vahvistaa pluskvamperfekttilauseiden referatiivista tulkintaa ja korostaa näin minä-kertojan tietämättömyyttä illan tapahtumista: kertoja ei ole ollut kuvaamissaan tapahtumissa tietoisella tasolla ”läsnä” vaan tapahtumat ovat toisilta kuultuja. Esimerkissä 18 kertojan tietoisuuden poissaoloa selittää unissakävely, jonka aikaisista tekemisistään kertoja on kuullut valveilla olleelta silminnäkijältä.

5.2 Fokalisoinnin pluskvamperfekttilause ja kokemuksen läheisyys

Fokalisoinnin pluskvamperfekttilauseet poikkeavat referatiivisista pluskvamperfekttilauseista siinä, että kehyskertoja- ja sisäiskertojadiskurssien sijaan lauseissa yhdistyvät paremminkin kertoja- ja henkilödiskurssit, kehyskertojan kerronta ja tarinamaailman sisäinen havainnointi. Tällainen esitystapa, jossa kerronta tapahtuu tarinamaailman sisällä, on erityisesti kertomakirjallisuudelle ominainen, ja sitä on kirjallisuudentutkimuksessa kutsuttu fokalisoinniksi. Fokalisoinnin keinot voidaan edelleen jakaa sisäiseen ja ulkoiseen fokalisointiin (*internal/external focalization*), joista sisäisellä tarkoitetaan kertojan asettautumista tarinamaailman henkilön aistimaailmaan, tämän ”pään sisälle”, ulkoisella taas kertojan ”näkömätöntä” havaintopistettä tarinamaailman sisällä mutta henkilöiden ”ulkopuolella”. Kielitieteessä sisäisen fokalisoinnin kaltainen esitystapa, jossa kertojan ja henkilön diskurssit ja näkökulmat sulautuvat, on yhdistetty muun muassa moniäänisyyteen ja vapaaseen epäsuoraan puheeseen tai ajatteluun (VEPA) (ks. esim. Kalliokoski 2005b: 238; Nordlund 2005: 353).

5.2.1 Sisäinen ja ulkoinen fokalisointi

Fokalisoinnin ja referoinnin yhdistäminen ei ole kiistatonta, joten seuraava katkelma Kjell Westön romaanista *Missä kuljimme kerran* tarjoaa konkretisoivan esimerkin kerronnan näkökulmien muutoksista sekä fokalisoinnin ja puheen ja ajattelun referoinnin yhteyksistä:

- (20) Vaikka maailmansota venyikin, Eccu jäi normaalilyseoon ja luki niin ahkerasti että sai lunastaa ylioppilaslakin Bacherin kaupasta vuoden etuajassa. [A] *Ja eräänä aurinkoisena iltapäivänä vapauden keväänä 1917 taapaamme opiskelija Eric Hjalmar Widingin Teknillisen Korkeakoulun katolta*, on maaliskuun kahdeskymmenes päivä ja Hietalahden torilla on lunta ja siellä katollakin lunta ja jäätä, ja räystäskouruista riippuu teräviä metrin pituisia jääpuikkoja vaaraksi alla kulkeville ihmisille. Mutta kukaan ei ajattele sinä päivänä sellaisia vaaroja, sillä ystävykset Eccu Widing ja Zviga Zweybergk ja kymmenkunta toisen vuosikurssin opiskelijaa – – seisovat hymyillen ja juhlatamineissaan piirissä ja kohottavat hattujaan ylistykseksi Suomen punakeltaiselle leijonalipulle jonka he ovat juuri nostaneet salkoon. Ja heidän siinä seisoessaan aurinko katoaa ohueen pilvenlonkaan, joka värjäytyy ensin vaaleankeltaiseksi mutta tiivistyy sitten, alkaa sataa lunta [B] *eikä Eccu voi silloin olla ajattelematta myöntäväsyyksimies Jalia*. Mutta koska hän *tuntee* itsensä voittajaksi, hän *ajattelee* pappaansa anteeksiantavan lämpimästi. Hän *ajattelee* lapsuuden talvia ja kävelyretkiä ja *ymmärtää* että juuri noina hetkinä hän on oppinut tuntemaan sen umpimielisen miehen josta sattui tulemaan hänen isänsä. (MKK s. 56–57)

Esimerkissä nuori Eric – Eccu – ja tämän opiskelijatoverit nauttivat aurinkoisesta kevättalven päivästä, mikä saa Eccun muistelemaan lapsuutensa talvia ja valokuvaus-

retkiä isänsä Jalin kanssa. Teksti alkaa kertojanäkökulmaisesti perfektiivisin preteriti-juonilausein, mutta A-osan alussa performatiivinen menneisyyden preesenslause¹⁸ avaa ikkunan suoraan ”aurinkoiseen iltapäivään keväällä 1917”. Tästä eteenpäin tapahtumia tarkastellaan tarinamaailman sisältä mutta tapahtumiin osallistuvien henkilöiden ulkopuolelta (ulkoinen fokalisointi).

B-osassa kerrontastrategia vaihtuu jälleen. Kertoja lähestyy yhtä osanottajista, Eccua, ja ryhtyy kuvaamaan Eccun ajatuksia ja tunteita, jolloin kerronnan voi ajatuskuvauksen kautta sanoa moniäänistyvän ja subjektiivistuvan. Kyse ei kuitenkaan ole VEPA:n kaltaisesta kertojan ja henkilön diskursseja sulauttavasta sisäisestä fokalisoinnista – ”henkilön pään sisältä tapahtuvasta kuvauksesta” – mikä kognitiivisen kielitieteen näkökulmasta tarkoittaisi maksimaalisen subjektiivista tai sitä lähestyvää havaintopisteen konstruointia, sillä Eccu on referointirakenteiden johto-osien kautta edelleen ”näkyvissä” ja kuvauksen kohteena; Eccu on toisin sanoen objektiivisesti konstruoitu. Näin ollen, vaikka johto-osien preesens osoittaa, että tarkastelupiste on tarinamaailman sisäpuolella, epäsuora referointirakenne (EPA) säilyttää kertojan ja henkilön diskursseiden erillisyyden ja ilmaisee, että kyse on henkilön ulkoisesta tarkastelupisteestä, ulkoisesta fokalisoinnista.

Esimerkissä 21 teksti jatkuu. Sen alussa tempus vaihtuu preesensistä pluskvamperfektiin, jonka kautta kerronnan näkökulma muuttuu jälleen kerran.

- (21) *Silloin kun he olivat kierrelleet etsimässä hyvää kuvaa, kaunista ja puhdasta sommitelmaa, silloin Jali Widing oli ollut aivan eri ihminen kuin se pahan-
tuulinen mies joka istui työhuoneen nojatuolissa kotonaan ja tuhahteli pit-
kästyneenä lukiessaan miten Hindenburg hyökkäsi Masurian järville tai mi-
ten uudet taideskandaalit ravistelivat Zürichiä tai miten sosialistien kansan-
edustajat vaativat leipäviljan ja voin takavarikoiteja niskuroivilta suur-
tilallisilta. (MKK s. 57)*

Pluskvamperfekttilauseet siirtävät kuvatun tapahtumatilanteen (T₁) kevättalven päivästä Eccun ja Jalin menneeseen kävelyretkeen. Mennyt aikamuoto myös osoittaa, että kertoja on siirtynyt tarinamaailman sisäisestä kuvauksesta sen ulkopuoliseen kuvaukseen. Sen sijaan eri diskursseja yhdistävien pluskvamperfektien merkitysrakenteeseen kuuluva sisäiskerrontapiste – ”kuulemahetki” – ankkuroituu tarinan henkilön, Eccun, tajuntaan, josta avautuu reitti tämän muistomaailmaan. Samalla Eccusta tulee kerronnan sisäinen fokalisoija, jonka aistien kautta mennyttä tilannetta tarkastellaan. Vastaavanlaisia yhteyksiä on havainnut myös Auli Hakulinen (2013), joka on tarkastellut Marja-Liisa Vartion kerrontaa ja kiinnittänyt huomiota sellaisiin pluskvamperfektin

18. Menneisyyttä kuvaavaa preesensia on suomessa nimitetty yleisesti dramaattiseksi preesensiksi (mm. Laitinen 1998; Pallaskallio 2003; ISK 2004; Viinikka 2013). Tässä käytän menneisyyden preesensistä nimitystä *performatiivinen preesens*, jolla tarkoitan menneisyyden rajaamatonta, imperfektiivistä, preesenskuvausta. Aiemmassa tutkimuksessani olen kutsunut tätä preesenslauseityyppiä aineiston (uutistekstit) mukaan myös reportaasipreesensiksi. Vastaavasti dramaattinen preesens voidaan aspektuaalisin perustein rajata sellaiseksi menneisyyden preesensin lajiksi, joka liittyy kerronnan juonellisiin huippukohtiin ja perfektiivisiin tapahtumiin (ks. Pallaskallio 2013).

käyttöyhteyksiin, joissa kerronnan näkökulma siirtyy henkilön sisäisen tuntemisen ja muistamisen alueelle. Esimerkin 21 pluskvamperfekttilauseissa kyse ei siis ole kahden diskurssin erillisyydestä ja etäisyydestä (referatiivinen pluskvamperfekttilause), vaan kahden diskurssin yhtäaikaista läsnäolosta ja kokemuksen läheisyydestä (fokalisoiava pluskvamperfekttilause). Vastaavasti fokalisoiavan pluskvamperfekttilauseen viittauspistettä voisikin sisäiskerrontapisteen tai kuulemahetken sijaan luonnehtia aistimispisteeksi tai havaitsemispisteeksi. Tätä pluskvamperfektin tekstiin synnyttämää aistimuksellista havaitsemista tarkennan seuraavaksi toisen fiktiivisen kertomuksen, Rosa Liksomien romaanin *Hytti nro 6* kautta.

5.2.2 Tytön äänetön ääni Rosa Liksomien romaanissa *Hytti nro 6*

Rosa Liksomien romaanissa fokalisoinnin pluskvamperfekti rakentaa tekstiin aivan oman tulkintakehyksensä. Teoksen päähenkilönä toimii Moskovasta Ulan Batoriin yksin matkaava suomalaistyttö, jonka aistien ja tuntemusten kautta kertoja välittää junamatkan tapahtumia. Matka taittuu tuntemattoman venäläismiehen kanssa samassa hytissä, jossa vallitsee äänten epätasa-arvo: tyttö on hiljaa ja vailla suoraa ääntä, mies puhuu ja kertoo laveasti elämästään ja ajatuksistaan.

Kuuluvasta äänestä huolimatta miehen sisin pysyy kätkettynä. Kertoja ei paljasta lukijalle miehen ajatusmaailmaa vaan antaa miehen kertoa itse. Sen sijaan vaitonaisen tytön mieli ja muistot toimivat avoimena kanavana, jonka kautta kertoja avaa lukijalle tytön kokemusmaailman eriaikaisia kerrostumia:

- (22) Asemapihan täytti työn hälinä ja matkalaisten melu, junavetureiden kitinä, tavaravaunujen kalina, raudan kolina, kiroilu, mölinä ja vanhojen naisten pidäkkeetön nauru. Valtavia kintaita huiskuttava mummo myi ihmiskeitoksen keskellä vihreisiin, isoihin pulloihin säilöttyä paksua omenamehua. *Tyttö ajatteli edellistä talvea.* → *Silloin Afganistanin sota oli kiihtynyt* ja ruuan-tuotannon sijasta neuvostovaltio keskittyi aseiden tuottamiseen, *eikä hän ei ollut löytänyt Moskovon talouskauppojen hyllyiltä muuta kuin tiivistemaito-purkkeja, kalasäilykkeitä ja satunnaisia majoneesitölkkejä. Kaikkialla oli ollut pelkkiä ongelmia. Oli ollut hammastahna-, saippua-, makkara-, voi-, liha- ja ainainen paperiongelma, jopa nukkeongelma. Kun hän oli käynyt uutena-vuotena lomalla Riiassa, hän oli löytänyt syrjäisestä talouskaupasta tomaattimehua ja hilloa kolmen litran lasitölkeissä ja raahannut ne henkiiieverissä Moskovaan. Niillä purkeilla hän oli Mitkan kanssa huvitellut maaliskuuhun asti. He olivat vaihtaneet tuotteita baletti- ja konserttilippuihin, samppanjaan ja ties mihin.*

He nousivat asemarakennuksen edessä linja-autoon, jonka kojelaudalla raakkui pieni papukaija. Auto huokaisi, mylväisi ja köryytteli kävelyvauhtia kohti keskustaa. (HN6 s. 47–48)

Esimerkissä 22 tyttö ja mies seisovat asemapihalla, jota alun preteritilauseet kuvaavat. Kesken kiireisen hälinän tyttö vaipuu ajatuksiinsa: kertoja paljastaa tytön ajattele-

van edellistä talvea. Nuolella merkityssä kohdassa tapahtuu siirtymä tytön tajuntaan. Pluskvamperfektilauseet, joiden viittauspisteen voi nyt sanoa kiinnittyvän tytön aistimaailmaan, avaavat tytön kokeman edellisvuotisen Moskovan talven. Kyse on jälleen sisäisen fokalisoinnin pluskvamperfektilauseista, joiden käyttö tytön muistojen ja kokemusten referoinnissa on Liksoin teoksessa suorastaan systemaattista. Toisessa kappaleessa kerronnan fokus siirtyy takaisin asemapihalle ja tekstilauseiden tempus vaihtuu preteritiin: tytön tajunta katoaa ja tarinamaailman kuvaus etenee henkilöiden ulkopuolisena kolmannen persoonan kerrontana.

Toinen kertojan ja tytön diskurssien sekoittumista – tytön ajatuspuheen vapaata epäsuoraa referenttia (VEPA) – osoittava piirre on *hän*-pronomini, jolla tyttöön pluskvamperfektilauseissa viitataan. *Hän*-pronominia on pidetty yleisenä referoinnin pronomina erityisesti suomen murteissa ja sen käyttöön on kiinnitetty huomiota kaunokirjallisuuden vapaan epäsuoran esityksen jaksoissa (mm. Saukkonen 1967; Kuiru 1984; Hakulinen 1988; Vilppula 1989; Ylikahri 1996; Seppänen 1998). Laitinen (2005: 212) puhuu niin sanotusta logoforisesta pronomista, jolla epäsuorassa esityksessä osoitetaan tarkoitteen olevan ”samaviitteinen sen yksilön kanssa, jonka puhetta, ajatuksia tai näkökulmaa referoidaan”. Seuraavassa esimerkissä *tyttö*-substantiivin ja *hän*-pronominin vaihtelu toimii näkemykseni mukaan samansuuntaisesti tempusvaihtelun kanssa ja vahvistaa kerronnan näkökulmien vaihtelua:

- (23) **Tyttö** jäi penkille hytisemään. Hänen poskensa hehkuivat punaisina ja hänen nenäkarvoissaan roikkui pieniä jääpisaroi. **Tytön** viereen tupsahti aamupakkasen kangistama mustavaris. **Tyttö** tarjosi sille jäätyynyttä meloninpalaa. Varis käänsi ylpeänä päänsä pois.

*Hän oli ollut viisitoista, kun juna oli kolkuttanut aamuvarhaisella läpi Moskovan lähiöiden. Hän oli katsellut ikkunasta, kuinka aurinko oli noussut hitaasti taivaanrannan takaa punalippujen ylle ja kasvattanut loputtomien elementtikerrostalokolonniin varjot surrealistisen pitkiksi. He olivat asuneet Komsomlets-aukion reunalle rakennetussa hotelli Leningradskajassa: **hän**, isä ja isovelj. – – Toisena päivänä isä oli näyttänyt **hänelle** ja veljelle kaiken sen, mitä oli itse ihmetellyt vuonna kuusikymmentäneljä, kun oli käynyt ensimmäistä kertaa Neuvostoliitossa. – –*

*Kolmantena päivänä isä oli vienyt **hänet** ja veljen Kansantalouden saavutusten näyttelyn Kosmos-paviljonkiin. → Se oli Neuvostoliiton avaruuskultin pyhäntö: avaruusalusten ja tekokuiden aidonkokoisia malleja, kaikenlaista pienempää avaruuskrääsää ja tietysti kaikkein arvokkain pyhäinjäännös, Sojuz-avaruuskapseli, jonka edessä oli mahtipontinen neuvostotyylinen kukka-asetelma. Sinne ei päässyt sisään, mutta sitä sai vapaasti valokuvata. Paviljonki oli **tytöstä** parasta, mitä hän oli koko elämänsä aikana nähnyt. → **Hän** oli kirjoittanut päiväkirjaansa haluavansa muuttaa Moskovaan heti, kun täyttäisi kahdeksantoista. – –*

Mahtava aurinko nielaisi mustat pilvet ja puiston reunaan ilmestyi vihreä, pulleakylkinen, hyvin kolhittu, tukevarakenteinen Pobeda.

– Tänne tyttöseni! Tule tänne! Älä niitä surkeita, ruosteen raiskaamia kopeekoita tuijota vaan tätä mahtavaa kaunotarta, mies huusi auton avoimesta ikkunasta.

Bensankatkuinen lämpö sulatti **tytön** huuruhiukset hetkessä. (HN6 s. 59–61)

Siirtymää eriaikaisten maailmojen välillä korostetaan typografisesti tyhjällä rivillä. Ensimmäinen tyhjä rivi osoittaa siirtymää junamatkan asemakaupungista Novosibirskistä muistojen Moskovaan, toinen taas siirtymää takaisin Novosibirskiin.

Esimerkki 23 alkaa junamatkan nykyisyyden kuvauksesta, jossa tyttö kuvataan istumassa talvipakkasessa puiston penkillä; tyttö istuu yksin ja odottaa miestä, joka on lähtenyt hakemaan heille autoa. Kerronta etenee preteritilausein, joissa penkillä hyti-sevää tyttöä ja tämän viereen lennähtänyttä varista tarkastellaan ulkoapäin. Tyhjän rivin jälkeen alkaa sisäisen fokalisoinnin pluskvamperfektikerronta, jossa siirrytään tytön nuoruuden aikaiseen Moskovan matkaan isän ja veljen kanssa. Samalla tyttö saa äänen: Moskovaa tarkastellaan 15-vuotiaan tytön näkökulmasta. Kertojan ja tytön äänen sulautumista – tytön äänen vapaata epäsuoraa referointia – osoittaa myös tekstiin vaihtuva *hän*-pronomini, jota muun muassa Saukkonen (1967) on nimittänyt vapaan epäsuoran esityksen ”päähenkilön pronominiksi”, eräänlaiseksi suoran esityksen ”minäksi” (Hakulinen 1988: 60). Seppänen (1998: 90) taas on omasta keskusteluaineistostaan löytänyt *hän*-pronominille sellaisia käyttöyhteyksiä, joissa *hän*-pronominin käyttö selittyy eläytymisellä toisen läsnäolijan näkökulmaan (”eläytyvä *hän*”). Seppänen (mts. 91) toteaaakin, että referoinnin ja eläytymisen raja ei ylipäätään ole kovin jyrkkä vaan että ilmiöt ovat pikemminkin jatkumoluonteisia.

Toisaalta Hakulinen (1988: 60) on todennut, että henkilön tajunnankuvauksissa *hän*-pronominin merkitys lankeaa yhteen sekä ensimmäisen että kolmannen persoonan pronomininä. Esimerkin 23 ensimmäisessä kappaleessa, jossa tyttöä tarkastellaan ulkoapäin, tyttöön viitataan vaihdellen *tyttö*-substantiivilla ja kolmannen persoonan *hän*-pronominilla. Tytön muistoihin kuuluvan Moskovan matkan kuvauksessa käytössä on lähes yksinomaan tytön näkökulmaan eläytyvä *hän*-pronomini yhdistyneenä fokalisoinnin pluskvamperfektilauseisiin. Kuvauksen toisen kappaleen alkupuolella, samaan aikaan kuin tyttö, isä ja veli ovat päässeet *Kansantalouden saavutusten näyttelyn Kosmos-paviljonkiin*, joka on matkan odotettu huipennus, tempus vaihtuu pluskvamperfektistä preteritiin. Samalla nuoren tytön Moskovaa ja Neuvostoliiton saavutuksia ihaileva sävy muuttuu ironiseksi, jopa avoimen pilkalliseksi: ihastusta herättänyttä paviljonkia kuvataan yllättäen *Neuvostoliiton avaruuskultin pyhätöksi*, jossa on *kaikenlaista avaruuskrääsää, tietysti kaikkein arvokkain pyhänjäännös, Sojuz-avaruuskapseli sekä mahtipontinen kukka-asetelma*. Kerronnan fokus on edelleen Moskovan matkassa, mutta tempusvaihdoksen myötä tapahtuu äänen uusjako: 15-vuotiaan tytön ääni heikkenee ja kertojan – tai kenties aikuisen tytön – ääni voimistuu.

Seuraavassa virkkeessä *Paviljonki oli työstä parasta, mitä hän oli koko elämänsä aikana nähnyt* nuoren tytön ihaileva sävy palaa. Tytön mielipide esitetään kuitenkin pre-

teritilauseella, jota seuraa tilanteeseen viittauspisteen rakentava, temporaaliseksi hahmottuva pluskvamperfekttilause. Tulkitsenkin preteritin yhdessä *tyttö*-substantiivin kanssa osoittavan, että kerronta ei ole tytön tajunnan läpi suodattunutta fokalisoitua vaan että kertoja on asettunut tytön ulkopuolelle; mahdollisesti tyttö on lausunut mielipiteensä tilanteessa ääneen (”Tämä on minusta parasta, mitä olen koko elämäni aikana nähnyt”). Tällöin lause toimii esimerkkinä kahden toisiaan lähellä olevan ilmiön, fokalisoinnin ja VEPA:n erillisyydestä. Toisen nuolen jälkeen kertojan ääni jälleen vaihtuu ja siirtyy taustalle, minkä merkinä tekstissä on jälleen tytön näkökulmaan eläytyvä *hän*-pronomini-*viittaus* sekä tempusvaihdos pluskvamperfektiin (*Hän oli kirjoittanut päiväkirjaansa*).

Toisen tyhjän rivin jälkeen pluskvamperfekti vaihtuu preteritiin (*Mahtava aurinko nielaisi mustat pilvet*) ja kerronta palaa takaisin Novosibirskiin ja puistoon, jonne mies saapuu elämää nähneellä Pobedalla. Miehen kuuluva ääni häivyttää tytön äänen kuumattomiin: Moskova häviää, fokalisoinnin pluskvamperfekti ja eläytyvä *hän*-pronomini katoavat ja junamatka jatkuu.

6 Lopuksi

Perinteisesti pluskvamperfektin on katsottu osoittavan kahden tapahtuman tai tilanteen eriaikaisuutta, mikä tarkoittaa, että pluskvamperfekttilauseita on tulkittu pääsääntöisesti ajallisten merkitysten kautta ja pluskvamperfektin funktiot on yhdistetty lähinnä temporaalisuuteen. Myös pluskvamperfektiin liitetyt ei-temporaaliset merkitykset ovat kietoutuneet tämän eriaikaisuuden synnyttämään etäännytykseen. Tällöin myöhemmän tilanteen on katsottu toimivan edeltävän tilanteen kuulemistilanteena ja osoittavan kerrotun olevan toisen puhetta (pluskvamperfekttilauseen referatiivisuus).

Tässä artikkelissa olen käsitellyt kertovien tekstikontekstien pluskvamperfekttilauseiden funktioita diskursiivisten merkitysten näkökulmasta ja pohtinut pluskvamperfekttilauseen merkityksiä kertojadiskurssin läsnäoloa osoittavana kerrontastrategisena tekona. Keskeisenä työvälineenä on toiminut pluskvamperfekttilauseiden jako absoluuttisiin ja relatiivisiin.

Absoluuttisten pluskvamperfekttilauseiden merkitys rakentuu pitkälti temporaalisuuden kautta. Ne toimivat kehyskertojadiskurssin kerrontaprosessia ohjaavina meta-narratiivisina tekstilauseina, joiden avulla jokin aikaisempi tilanne tuodaan kertomukseen joko taustoittavana lisäinformaationa (taustoittava tai evidentialinen pluskvamperfekttilause) tai kerronnassa tapahtuvan ajallisen siirtymän osoituksena (orientoiva pluskvamperfekttilause). Eri pluskvamperfekttilauseiden jaottelussa keskeistä on aina tekstiyhteys. Esimerkiksi taustoittavassa pluskvamperfekttilauseessa kerronnan havaintopiste on tarinamaailman ulkopuolella, kun taas evidentialisessa se on tarinamaailman sisäpuolella. Vastaavasti tapahtumapisteen siirtymän funktio erottelee taustoittavan ja orientoivan pluskvamperfekttilauseen toisistaan. Taustoittavassa pluskvamperfekttilauseessa tekstiin syntyvä menneen ajan mennyt (T_2) on ainoastaan hetkellinen ja kerronnan fokus säilyy jo olemassa olevan tarinamaailman tapahtumissa. Sen sijaan orientoivissa pluskvamperfekttilauseissa, joihin liittyy yleisesti siirtymää tarken-

tava ajanilmaus, pluskvamperfektin synnyttämä T_2 ennakoi kerronnan fokuksen siirtymää uuteen tarinamaailmaan. Kronologisen – tilanteen ulkopuolisen – ajan osoittamisen lisäksi pluskvamperfektilauseet voivat ”venyttää” tai rajata tilanteen sisäistä aikaa tai tapahtuman luontaista kestoja (aspektualisoiva pluskvamperfektilause).

Relatiiviset pluskvamperfektilauseet tuottavat tekstiin jonkun toisen diskurssin ja osoittavat kertomuksen moniäänistymistä. Keskeisenä ryhmänä ovat referatiiviset pluskvamperfektilauseet, joissa yhdistyvät kehyskertojan ja sisäiskertojan diskurssit ja joiden voi sanoa etäännyttävän kerrontaa tapahtumakuvauksesta luomalla tarinamaailman ja kehyskertojan väliin toissijaisen sisäiskerrontatilanteen.

Erityisesti fiktiossa esiin nousi kuitenkin toinen moniääninen pluskvamperfektilause, nimittäin fokalisoinnin pluskvamperfekti, joka on funktioltaan lähes päinvastainen kuin tapahtumatilanteesta kerrontaa etäännyttävä referatiivinen pluskvamperfektilause. Etäännyttämisen sijasta fokalisoinnin pluskvamperfektilause osoittaa kerronnassa tapahtuvaa siirtymää tarinamaailman ulkoisesta kerronnasta tarinamaailman sisäiseen havaintoon. Toisaalta myös fokalisoinnin pluskvamperfektilause säilyttää referatiivisen pluskvamperfektilauseen tapaan diskursiivisen merkinnän sisäiskertojadiskurssista. Viime kädessä sekä referoinnin että fokalisoinnin pluskvamperfektissä kyse onkin referoinnista ja ilmiön sisällä tapahtuvasta läheisyyden ja etäisyyden liukumosta kerronnan diegeettisen ja mimeettisen pään välillä.

Lähteet

Aineistolähteet

- Ahma, peda.net = Jämsän lukion verkkolehti, @ikkä 2009-2010. http://www.peda.net/verkkolehti/jamsa/lukio/ai2009?m=content&a_id=403.
- Dementikko, ela.fi = Irma Heikkinen: Dementikko? – Paniikkihäiriöyhdistys: Elä! / Tositarinat. <http://www.ela.fi/ajankohtaista/index.php?page=7&doku=130> (22.5.2014).
- Erikoinen tapaus, HS 15.1.2001 = Hannu Hoffman: Hullut bussissa Munkkivuoresta. Erikoinen tapaus -palsta. – *Helsingin Sanomat* 15.1.2001.
- Erikoinen tapaus, HS 2.4.2001 = Kalervo Kanerva: Juhlahumua konttorissa. Erikoinen tapaus -palsta. – *Helsingin Sanomat* 2.4.2001.
- HS 18.5.2014 = Helsingiläinen porvariskoti taipui moneen. – *Helsingin Sanomat* 18.5.2014. <http://www.hs.fi/kaupunki/Porvariskoti+taipui+moneen/a1400299231401> (18.5.2014).
- HN6 = Rosa Liksom 2011: *Hytti nro 6*. Helsinki: WSOY.
- IL 6.2.2014 = Miehen autosta vietiin renkaat. – *Iltalehti* 6.2.2014. http://m.iltalehti.fi/uutiset/2014020618016780_uu.shtml (12.2.2014).
- Isotätini Anna-Mari Kilpiö, koisua.fi. = <http://koisua.fi/wordpress/isotatini-anna-mari-kilpio> (27.6.2014).
- MKK = Kjell Westö 2006: *Missä kuljimme kerran*. [Där vi en gång gått.] Suom. Katriina Savolainen. Helsinki: Otava.
- Onko autosi koskaan varastettu? Mazda 323FClub Finland Forum. = <http://forum.323fclub.com/index.php?topic=418.30> (11.5.2015).
- Poistettu blogiteksti = Sivusto sittemmin poistettu internetistä kirjoittajan omasta pyynnöstä.

(12.6.2014).

Vaaratilanteita ja erikoisia vessareissuja, studio55.fi = <http://www.studio55.fi/hyvinvointi/article/vaaratilanteita-ja-erikoisia-vessareissuja---lue-lukijoiden-kokemukset-unissakavelys-ta-/132300> (16.1.2013).

VT = SusuPetal 2009: *Valkoiset talot*. Helsinki: Books On Demand. (26.6.2014.)

YLE 16.4.2013 = Bostonin maratonin juossut suomalainen: Olin selin, kun kuulin pamahduksen. http://yle.fi/uutiset/bostonin_maratonin_juossut_suomalainen_olin_selin_kun_kuulin_pamahduksen/6581712 (13.2.2015).

Kirjallisuuslähteet

- BIBER, DOUGLAS – JOHANSSON, STIG – LEECH, GEOFFREY – CONRAD, SUSAN – FINEGAN, EDWARD 1999: *Longman grammar of spoken and written English*. London: Longman.
- BRINTON, LAUREL J. 1988: *The development of English aspectual systems. Aspectualizers and post-verbal particles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, BERNARD 1985: *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CUTRER, L. MICHELLE 1994: *Time and tense in narrative and in everyday language*. Painamaton väitöskirja. University of California, San Diego.
- DECLERCK, RENAAT 1991: *Tense in English. Its structure and use in discourse*. London: Routledge.
- 1995: Is there a relative past tense in English? – *Lingua* 97 s. 1–36.
- 2006: *The grammar of the English verb phrase vol 1. The grammar of the English tense system*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- FLUDERNIK, MONIKA 1993: *The fictions of language and the languages of fiction. The linguistic representation of speech and consciousness*. London: Routledge.
- 2003: Metanarrative and metafictional commentary. From metadiscursivity to metanarration and metafiction. – *Poetica* 35 s. 1–39.
- HAKULINEN, AULI 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 56–70. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2013: Puheet, havainnot ja mielen ailahtelut Marja-Liisa Vartion teoksessa *Tunteet*. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 264–269. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HALLIDAY, M. A. K. 1976: The English verbal group. – G. R. Kress (toim.), *Halliday: System and function in language* 136–158. London: Oxford University Press.
- HEIKKINEN, VESA – LEHTINEN, OUTI – LOUNELA, MIKKO 2005: Lappeenrantalaismiehes löi toista nenään baarissa. Uutisia ja uutisia. – Vesa Heikkinen (toim.), *Tekstien arki. Tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme* s. 231–258. Helsinki: Gaudeamus.
- HEINÄMÄKI, ORVOKKI 1995: The progressive in Finnish. Pragmatic constraints. – Pier Marco Bertinetto, Valentina Bianchi, Östen Dahl & Mario Squartini (toim.), *Temporal reference, aspect and actionality. Vol. 2: Typological Perspectives* s. 143–153. Torino: Rosenberg and Sellier.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1991: Velipojalta kuultua. Kuinka aikamuodot jäsentävät kertomusta? – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi & Mirja Saari (toim.), *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä* s. 77–86. Suomi 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HELIN, IRMELI 2006: Implication of evidentiality in translation. – Mickael Suominen, Antti

- Arppe, Anu Airola, Orvokki Heinämäki, Matti Miestamo, Urho Määttä, Jussi Niemi, Kari K. Pitkänen & Kaius Sinnemäki (toim.), *A man of measure. Festschrift in honour of Fred Karlsson on his 60th birthday* s. 282–290. SKY Journal of Linguistics 19. <http://www.linguistics.fi/julkaisut/sky2006special.shtml>.
- HYVÖNEN, TUULA – JÄMSÄ, TUOMO 1978: *Tempukset 1960-luvun suomen lehti- ja yleispuhekielessä*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 13. Oulu: Oulun yliopisto.
- IKOLA, OSMO 1961: *Lauseopin kysymyksiä*. Tietolipas 26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JANSSEN, THEO A. J. M. 1991: Preterit as definitive description. – Jadranka Gvozdanović & Theo A. J. M. Janssen (toim.), *The function of tense in texts* s. 157–181. Amsterdam: North-Holland.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2005a: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiönä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 9–42. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005b: Moniäänisyys ja koherenssi suomea toisena kielenä kirjoittavien teksteissä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 224–257. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1976: Verbien sisäisestä aspektista. – *Sananjalka* 20 s. 17–28.
- KLEIN, WOLFGANG 1992: The present perfect puzzle. – *Language* 68 s. 525–552.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 81–136. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Puhetta puheesta – kirjoittamalla. Miten 1800-luvulla referoitiin? – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 188–223. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAMPELA, KATI 2004: *Pluskvamperfekti nykytarinoissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics* 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAAMIES, SARI 1997: Hanhi hautomaisillansa. Suomen *maisillaan*-johdosten kehitys. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 20–37. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2011: Connecting with the reader. Participant-oriented metadiscourse in newspaper texts. – *Text & Talk* 31 s. 683–704.
- NAGY, TÜNDE 2009: *The semantics of aspectualizers in English*. Väitöskirja. University of Debrecen. <https://dea.lib.unideb.hu> (7.4.2015).
- NORDLUND, TARU 2005: Suomen kielen kvasirakenne ja kieliopillistunut moniäänisyys. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 338–359. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALLASKALLIO, RITVA 2003: Uutisaika. Finiittiverbin aikamuodot katastrofiuutisissa

- 1892–1994. – *Virittäjä* 107 s. 27–45.
- 2006a: Geogialaisnaiset median pyöryksessä. Tempukset uutistekstin analysoinnin apuna. – Minna Harmanen & Mari Siirainen (toim.), *Kielioppi koulussa* s. 137–154. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XLX. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- 2006b: Rajaamatonta läheisyyttä. Läsnaolon ja omakohtaisen kokemisen tunnusmerkkejä 1800-luvun uutistekstissä. – Salla Kurhila & Anne Mäntynen (toim.), *Tunnetta mukana. Kirjoituksia Jyrki Kalliokosken 50-vuotispäivän kunniaksi* s. 124–146. Kieli 17. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2013: *Kertova tempus. Finiittiverbin aikamuodon valinta suomenkielisissä katastrofiuutisteksteissä 1860–2004*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9203-9>.
- PENTTILÄ, AARNI 2002 [1963]: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. Helsinki: WSOY.
- REICHENBACH, HANS 1947: *Elements of symbolic logic*. New York: Macmillan Company.
- RIMMON-KENAN, SHLOMITH 1991 [1983]: *Kertomuksen poetiikka*. [Narrative fiction. Contemporary poetics.] Suom. Auli Viikari. Tietolipas 123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAUKKONEN, PAULI 1967: Persoonapronominien *hän : se, he : ne* distinktiivii oppositio. – *Virittäjä* 71 s. 286–292.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaineiston valossa. – *Virittäjä* 101 s. 2–26.
- 1998: *Läsnaolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja.
- SMITH, CARLOTA S. 2003: *Modes of discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2007: Tense and temporal interpretation. – *Lingua* 117 s. 419–436.
- TAMMI, PEKKA 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- TRAUGOTT, ELIZABETH C. 1978: On the expression of spatio-temporal relations in language. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language 3. Word structure* s. 369–400. Stanford CA: Stanford University Press.
- VANDELANOTTE, LIEVEN 2009: *Speech and thought representation in English. A cognitive-functional approach*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- VIINIKKA, JENNI 2013: Dramaattinen preesens ja kuolintodistuksen tapahtumatietojen kieli. – *Duodecim* 129 s. 2303–2309.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän-* ja *he-*pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.
- WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista. – *Virittäjä* 80 s. 135–161.
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän-*, *he-* ja *se-*, *ne-*pronominien käytössä Siikaisten murteessa. – *Virittäjä* 100 s. 182–203.

Absolute and relative past perfect clauses: The discursive functions of past perfect in narrative contexts

The article deals with the functions and meanings of past perfect clauses in narratives. In the Finnish tense system the past perfect has traditionally been regarded as one of the grammaticalised tenses, and its functions are often interpreted through the prism of temporality. In this paper past perfect clauses are analysed as polyphonic and multi-contextual constructions producing different kinds of discursive meanings in narrative contexts. Theoretically, this study combines grammatical study and narratively orientated discourse study. Methodologically, narratological approaches are applied to linguistic text analysis.

The initial premise for the analysis is that past perfect clauses indicate the presence of narrative discourse. Furthermore, past perfect occurrences are divided into two main groups, metanarrative and polyphonic. In this classification, the central concepts are absolute and relative tense. These two concepts are seen from the perspective of text analysis, meaning that the absoluteness or relativeness of tense clause is defined in a textual context as part of the dynamic construction of narrative strategies.

Metanarrative past perfect clauses providing background information and indicating narrative shifts are thus the narrator's absolute tense clauses, meaning that their reference point is seen in direct relation to the narrator's deictic speech situation. Polyphonic past perfect clauses, meanwhile, are relative in the sense that they construct a secondary point of narration or perception within a text and therefore echo the speech or thought of others. Moreover, polyphonic past perfect clauses are separated into two categories. The first category consists of reporting past perfect clauses, which represent a person's speech or thought indirectly. The second category, focalising past perfect clauses, is found particularly in fiction. Unlike reporting, focalising past perfect clauses indicate a shift from external narration to internal perception.

Absoluuttisuudesta relatiivisuuteen: Pluskvamperfektin diskursiiviset funktiot kertovissa teksteissä

Artikkeli käsittelee pluskvamperfekttilauseiden funktioita ja merkityksiä kertovissa tekstikonteksteissa. Perinteisesti pluskvamperfekti on luettu kielen tempusjärjestelmään kuuluvaksi kieliopillistuneeksi aikamuodoksi, jonka funktiot on totuttu yhdistämään temporaalisuuteen. Tässä tutkimuksessa pluskvamperfekttilauseita käsitellään moniäänisinä ja monikontekstisina konstruktioina, jotka synnyttävät tekstiin erilaisia diskursiivisia merkityksiä. Keskeisiksi teoreettisiksi lähestymistavoiksi voi nimetä niin kieliopintutkimuksen kuin narratiivisesti orientoituneen diskurssintutkimuksen, joiden kautta kerronnantutkimuksen narratologisia menetelmiä yhdistetään kielitieteellisesti painottuneeseen tekstianalyysiin.

Pluskvamperfekttilauseet nähdään vahvasti kertojadiskurssin läsnäoloa osoittavina tekstilauseina. Ne jaetaan kahteen pääryhmään, metanarratiivisiin ja moniäänisiin pluskvamperfekttilauseisiin. Tässä erottelussa hyödynnetään sellaisia tempuskuvauksista tuttuja käsitteitä kuin absoluuttinen ja relatiivinen tempus. Absoluuttisuutta ja relatiivisuutta lähestytään kuitenkin perinteisen kieliopintutkimuksen sijaan tekstianalyttisestä näkökulmasta, mikä tarkoittaa, että tempuslauseiden absoluuttisuutta tai relatiivisuutta ei nähdä tempusjärjestelmään kuuluvan tempuksen ominaisuutena vaan kontekstissa määrittävänä, tekstin näkökulmaa rakentavana dynaamisena piirteenä.

Tästä näkökulmasta kerrontaa ohjaavat metatekstuaaliset pluskvamperfekttilauseet ovat kertojadiskurssin absoluuttisia – kertojanäkökulmaisista – tempuslauseita, joiden keskeisenä tehtävänä on muun muassa taustoittaa ja osoittaa kerronnassa tapahtuvia siirtymiä. Sen sijaan moniäänisiksi luokitellut kertomuksen pluskvamperfekttilauseet ovat lähtökohtaisesti relatiivisia, sillä ne tuottavat tekstiin toisen kerrontatilanteen tai havaintopisteen. Moniäänisten pluskvamperfekttilauseiden keskeisenä ryhmänä ovat referatiiviset pluskvamperfekttilauseet, joiden kautta henkilön puhe tai ajattelu välittyy epäsuorasti. Erityisesti fiktiossa esiin nousee niin sanottu fokalisoinnin pluskvamperfekti, jonka kautta kerronnassa siirrytään tarinamaailman ulkoisesta kerronnasta tarinamaailman sisäiseen havaintoon.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi